

**Nacionalne konsultacije sa udruženjima žrtava
Inicijative i instrumenti za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj
Jugoslaviji**

4.10.2008.
Priština/Prishtinë, Kosovo

Dnevni red:

- 10:00-10:30 Uvodne reči
Moderator: Bekim Blakaj, FHP-Kosovo
- Inicijativa za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima: predstavljanje inicijative i tok konsultacija**
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo
Vesna Teršelič, Documenta
- 10:30 – 12:00 Rasprava o regionalnoj inicijativi i drugim načinima utvrđivanja istine o ratnim zločinima iz ugla žrtava
- Potreba za zvaničnim utvrđivanjem i javnim saopštavanjem činjenica o ratnim zločinima;
 - Važnost aktivnog učešća žrtava i udruženja žrtava u procesu regionalnih konsultacija;
 - Načini angažovanja žrtava i udruženja žrtava u konsultativnom procesu;
 - Pripreme za Četvrti Regionalni forum o Regionalnoj komisiji za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji;
- Moderator:** Valdete Idrizi, Community Building Mitrovica
- 12:00 – 12:30 Pauza
- 12:30 – 14:00 Rasprava o regionalnoj inicijativi i drugim načinima utvrđivanja istine o ratnim zločinima iz ugla žrtava: nastavak debate
- 14:00 – 15:00 Zaključne reči
- 15:00 Ručak

Inicijativa za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima: predstavljanje inicijative i tok konsultacija

Bekim Blakaj: Dobro nam došli svi. U ime Fonda za humanitarno pravo, kancelarija u Prištini/Prishtinë, i u ime Community Building u Mitrovici/Mitrovicë (CBM) želim vam svima dobrodošlicu. Najpre želim da zahvalim asocijacijama porodica žrtava, Koordinacionom savetu asocijacija i članovima porodica koje su imale žrtve. Posebno zahvaljujem gospođi Vesni Teršelič iz organizacije Documenta, koja je juče doputovala iz Zagreba, i gospođi Nataši Kandić sa njenim saradnicima, koja je došla iz Beograda da bi učestvovala na ovim konsultacijama. Takođe bih želeo da zahvalim predsedniku vladine Komisije za nestala lica, gospodinu Prenkë Gjetaj-u, kao i predstavnicima međunarodnih organizacija iz Kancelarije za nestala lica i forenziku i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Sa nama su i predstavnici nevladinih organizacija, fondacija i predstavnika iz kancelarije Visokog komesara za manjinska prava, advokati i drugi stručnjaci, kojima bih takođe želeo da zahvalim za njihovo učestvovanje na ovim konsultacijama. Mi smo mislili da imamo konsultacije najpre sa asocijacijama porodica žrtava u vezi inicijativa i instrumenata za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Ove konsultacije su organizovane kao nastavak desetina ranijih konsultacija koje su organizovane u regiji. Poslednje konsultacije su održane u junu ove godine u Mitrovici/Mitrovicë. Ove konsultacije će služiti kao prethodne pripreme za četvrti Regionalni forum koji će se održati 28. i 29. oktobra ovde u Prištini/Prishtinë. Da bi imali što konstruktivnih konsultacija, mi smo mislili da forma ovog sastanka bude ovakva kakva i jeste, sa ograničenim brojem učesnika i bez prisustva medija. Kada smo poslali pozivnice za ovaj susret, mi smo vam dodatno poslali i materijale u kojima je i izveštaj o konsultacijama civilnog društva do sada, ali ja još jednom molim predstavnike Fonda za humanitarno pravo, Documente, kao i predstavnika Community Building iz Mitrovice/Mitrovicë da nam nešto opširnije kažu o inicijativi osnivanja Regionalne komisije o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i da nam predstave ovu inicijativu i kako su tekle konsultacije do sada. Uprkos tome što kasnimo, ja bih odmah dao reč gospođi Nataši Kandić iz Fonda za humanitarno pravo.

Nataša Kandić: Dobar dan svima. Danas sam srela mnogo svojih prijatelja koje nisam videla preko dve, tri godine i čula sam pre početka ovog skupa i mnoge nove informacije koje me ponovo učvršćuju u tome da je ova inicijativa, da mi na regionalnom nivou pokušamo da stvorimo jednu regionalnu komisiju koja će se baviti utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima i rešavanjem sudbine nestalih, da je to jedna važna inicijativa o kojoj treba uporno da razgovaramo i da dođemo do preciznih podataka o tome šta mi hoćemo sa tom jednom inicijativom o regionalnoj komisiji. Jedno od najtežih pitanja posle rata, ne samo na Kosovu nego u čitavoj bivšoj Jugoslaviji, ostalo je pitanje sudbine nestalih. Danas mi još uvek imamo oko 17,000 nerešenih slučajeva nestalih. Vi svi znate da se sudbina nestalih ne rešava na sudu, da ukoliko nema podataka o tajnim masovnim grobnicama, ukoliko oni koji znaju šta se događalo sa ljudima koji su uhapšeni i odvedeni nekuda, da ta sudbina ostaje potpuno nerasvetljena, ali nema suda koji se bavio, koji je rešavao pitanje sudbine nestalih. Iskustva nekih društava, kao što je Maroko, pokazuju da to pitanje sudbine nestalih može da se reši na efikasan način, da porodice saznaju gde su sahranjeni posmrtni ostaci njihovih najbližih i da društvo dođe do podataka o odgovornosti za sudbinu nestalih. U Maroku je bila osnovana Komisija za jednakost i pomirenje i akcenat i glavni zadatak Komisije bio je rešavanje sudbine nestalih. Komisija je u roku od dve godine koliko je trajao njen mandat, uspela da reši veliki broj slučajeva nestanaka. Ja ističem ovaj primer marokanske komisije zato što je pitanje sudbine nestalih posle svakog rata najteže pitanje. I kao što se vidi na primeru bivše

Jugoslavije i na primeru Kosova, mi poslednjih godina imamo sve manji i manji broj identifikacija, nalaženja masovnih grobnica i razrešenja sudbine nestalih. Potreban nam je neki model, neki način, u ovom slučaju nevladine organizacije su došle do te inicijative o formiranju regionalne komisije koja će dobiti tu snagu time što će iza nje stajati udruženja žrtava, porodice žrtava, žrtve, organizacije za ljudska prava, međunarodne organizacije koje su svih ovih godina bile jako posvećene pitanju sudbine nestalih kao što je Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP), kao što je Međunarodni Crveni krst, koje će da pomognu i podrže svojim iskustvom i znanjem da se formira komisija koja će imati moć da reši pitanje sudbine nestalih i konačno da stavi tačku na to najteže nasleđe ratova i da jednostavno donese jedan smiraj porodicama žrtava. Postoji jedna grupa ljudi iz čitave bivše Jugoslavije koja je kada je počeo Haški tribunal da sudi da razmišlja o tome šta će sve taj Haški tribunal doneti. Ti ljudi su bili na raznim mestima, neki u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i na Kosovu koji su pratili rad Haškog tribunala i došli su do zaključka, a kasnije su imali prilike da razmenjuju te svoje zaključke, utiske, strahove, bojazan šta će sve od toga biti, da će Haški tribunal uspeti da sudi malom broju ljudi ali da će stvoriti ogromnu dokumentaciju koja će biti važna za stvaranje potpune slike o tome šta se dogodilo u tim ratovima. To je na primer Refik Hodžić iz BIH, koji je i radio u Haškom tribunalu jedno vreme kao portparol Suda, onda je vodio kancelariju Haškog tužilaštva u Sarajevu, Hysni Berisha koji je svedočio u Hagu, naš nekoliko u Srbiji je o tome takođe razmišljalo, Vesna Teršelić, Ivan Zvonimir Čičak u Hrvatskoj, razmišljali smo o tome kako izaći na kraj sa činjenicom da ni jedan sud, ni svi sudovi zajedno – Haški tribunal i domaći sudovi zajedno – neće uspeti da izvedu neki veći broj onih koji su počinili ratne zločine pred lice pravde. Zato što sudski postupak traje dugo, pre sudskog postupka imamo istrage koje traju veoma dugo izvan očiju javnosti. Ni jedan sud do sada u istoriji nije uspeo da pred lice pravde izvede ni sve počinioce kada je u pitanju ni jedan konkretni masovni događaj, nego se uvek izvede jedan mali broj ljudi. To znači da bismo mi posle 20-30 godina na celoj teritoriji bivše Jugoslavije mogli da imamo između 1200 i 1500 onih koji su bili optuženi za ratne zločine i koji su osuđeni, što znači da će većina ostati skrivena, da javnost i buduće generacije neće znati ko je to počinio ratne zločine, gde su se dogodili ratni zločini nego će svugde zavisiti od toga koliko je neko društvo uspeo da iznese, da napiše o tome šta se dogodilo. Upravo to nas je navelo da razmišljamo da mi na ovim prostorima imamo obavezu prema porodicama žrtava pre svega, zatim prema budućim generacijama da se to nasleđe obeleženo zločinima, da im se preda, da se ostavi u formi činjenica, da znamo šta se dogodilo na Lužanima/Lluzhan na mostu kada je NATO bombardovao, gađao jedan autobus, kako se dogodilo da su članovi porodice Ramadani završili u tajnim masovnim grobnicama u Srbiji, kako je izvedeno... Mi ni danas ne znamo kako je izvedeno prebacivanje tela sa Kosova u Srbiju i kako su pored svih nas prolazili kamioni a da mi to nismo videli dok jedan kamion sa hladnjačom nije upao u reku... Zapravo ni tada se nije odmah saznalo nego tek nakon smene vlasti saznalo se za tu hladnjaču. **Postoje mnoge stvari o kojima znaju samo porodice i udruženja a javnost o tome ne zna. Potrebno nam je jedno telo koje će na vrlo organizovan način koristiti dokumentaciju koju je prikupio Haški tribunal, organizovati dodatnu istragu povodom brojnih slučajeva kojima se Haški tribunal i domaći sudovi nisu bavili, napraviti jednu mapu ratnih zločina, pokazati sliku šta se dogodilo, istovremeno na taj način pomoći tužilaštvima ali ono što je bitno stvoriti jednu potpunu sliku o ratnim zločinima, stvoriti klimu u svakom društvu, klimu u kojoj će se razvijati solidarnost i saosećajnost sa žrtvama i stvoriti jednu javnu platformu da žrtve mogu da govore o onome što se njima dogodilo.** Porodice žrtava su i dan danas žrtve, njihovo osnovno pravo da znaju šta se dogodilo njihovim članovima porodice, na koji način su ubijeni, u kojim uslovima je neko nestao, ko je odgovoran za to, na to i dan danas nema odgovora. A to su neka prava koja žrtve imaju prema svim međunarodnim ugovorima i ostvarenje tog njihovog prava spada u obavezu svake države. Država je obavezna da iznese informacije porodicama žrtava ali isto

tako i društvu. Mi smo videli da je porodicama, kako godine prolaze, teško i zbog te ravnodušnosti u svakom društvu. Ja ću samo da vas podsetim ovde na Kosovu 1999. godine bilo je jako puno međunarodnih organizacija i novinara, svi su bili zainteresovani da znaju šta se dogodilo, bilo je puno pojedinačnih priča o tome šta se dogodilo Ukshin Hoti-ju, šta se dogodilo u Korenici/Korenicë, u Meje/Mejë, šta se dogodilo u Vučitrnu/Vushtri ali kako su godine prolazile toga je bilo sve manje i manje i mi danas imamo da se jednom godišnje pomene kako je nestao i kada je poslednji put viđen Fehmi Agani a mi ni dan danas zapravo ne znamo istinu, nemamo činjenice o tome šta se dogodilo tog dana kada je Fehmi Agani putovao, hteo da izađe sa Kosova da pomogne kosovskom lideru Rugovi u odnosima sa međunarodnom zajednicom oko iseljavanja, deportacije i zločina koji su činjeni u to vreme na Kosovu. I polako ta jedna... stalno razmišljanje o tome da nam je to potrebno, ta ideja dobila je jednu javnu promociju a naročito smo imali u vidu tu potrebu žrtava da govore i da vide da ih drugi slušaju i da su drugima bitne. Mi smo to videli na prvom Regionalnom forumu koji su organizovali Fond za humanitarno pravo, Istraživačko-dokumentacioni centar i Documenta u maju 2006. godine u Sarajevu. Bilo je na tom forumu i učesnika sa Kosova koji mogu o tome da govore i oni sad, kao i mi svi, imaju ispred sebe čitavih dve i po godine iskustva bavljenja tom inicijativom i neposrednog uvida u to kako ljudi reaguju i koliko smo uspeli da pridobijemo i da uverimo ne samo porodice žrtava već i druge građane u to koliko je potrebno. Posle Foruma u Sarajevu imali smo Forum u Zagrebu u februaru 2007. godine. Održali smo bezbroj konsultacija u malim grupama, smatrajući da pored foruma koji po pravilu imaju 300-400 učesnika, da su nam potrebne konsultacije sa različitim grupama u civilnom društvu na način da svako od učesnika u tim konsultacijama može da govori. Pa smo organizovali sa umetnicima na regionalnom nivou, pa smo imali prilike da čujemo jednog Dina Mustafića, jednog od najvećih reditelja BiH ali i sa Balkana, Harisa Pašovića, učestvovali su tu i umetnici sa Kosova. Pa smo onda razgovarali sa raznim organizacijama mladih – iz BiH, iz Hrvatske, pa smo razgovarali sa udruženjima žrtava. Jedna od najboljih konsultacija bila je u maju 2008. u Podgorici, konsultacije sa predstavnicima udruženja žrtava i udruženjima i to je skup u kojem su učesnici, bilo da je reč o žrtvama bilo da je reč o predstavnicima udruženja, na najbolji način iskazali zašto je važno da postoji javna platforma za glas žrtava, da oni mogu da govore o tome što im se dogodilo, da svojim glasom govore i da mogu da vide lica drugih koji ih slušaju. Zašto je sve to važno? Zato što oni sve to vide kao pitanje dostojanstva, priznanja patnje i nepravde koja im se dogodila. Te konsultacije u Podgorici su takođe pokazale da do tog priznavanja dolazi samo slušanjem, da nisu žrtve međusobno jednake i da ne možemo izjednačavati žrtve, ali ono što je bitno možemo se izjednačavati u toj pažnji da slušamo. Žrtve genocida, žrtve deportacija i masovnog progona ne mogu se izjednačavati sa nekim drugim žrtvama. Zato postoji međunarodno pravo koje vrlo jasno definiše i propisuje postupanje prema optuženima i kvalifikaciju dela u odnosu na optužene zavisno od vrste, od kategorije krivičnog dela, odnosno ratnog zločina. Znači, mi ne zastupamo stav da sve žrtve treba izjednačiti, ali zastupamo stav da se glas žrtava mora čuti i da je važno krenuti od početka, sklopiti jednu sliku o tome šta se događalo, znati hronološki kako je to išlo i onda ostaviti jedno veliko polje sa činjenicama i podacima koji će pokazivati gde su ti počiniooci i ko su počiniooci. U tim konsultacijama i zaključcima došli smo takođe do toga da ne možemo tvrditi i misliti da je tačno to što neki političari hoće da kažu da su zločine počinili pojedinci. Nema u istoriji primera da su pojedinci, čak i hiljade i hiljade njih da obuku uniformu, da se naoružaju, da uzmu razna specijalna vozila i da krenu protiv drugih. Uvek su iza mase tih pojedinaca stajale institucije i određena država. Tako da, u stvari, ta naša slika o konkretnim ratnim zločinima pokazaće i ko je stajao, ko je organizovao neposredne počinioce da izvrše najbrutalnije i najužasnije zločine. Posle dve i po godine ja bih rekla da smo mi ipak još uvek na početku razgovora o tome kako ta komisija treba da izgleda. Moramo da vodimo računa da je rat koji je počeo u Hrvatskoj, da je Srbija koja je

otpočela taj rat, bivša JNA, da se rat nije odvijao na teritoriji Srbije nego da se odvijao na teritoriji Hrvatske. Da je Srbija potom učestvovala sa svojim formacijama u ratu u BiH, a onda 1999. oružane formacije, oružane snage, znači ono što predstavlja institucije, su vodile rat protiv civilnog stanovništva na Kosovu. Oslobođilačka vojska Kosova nigde nije išla van Kosova, nije je bilo u BiH, nije je bilo u Hrvatskoj, nego je bila tu gde su živeli i gde se nalaze njihove kuće. Znači postoji različiti stepen učešća nekih snaga u nekim ratovima, u oružanim sukobima i u tom smislu današnje i buduće konsultacije treba da nam pomognu da vidimo kako će, na koji način ta buduća komisija to rešavati. Mi mislimo za sada da je strašno važno da ta jedna regionalna komisija ima jednu centralnu kancelariju a da u svakoj državi naslednici bivše Jugoslavije postoji nacionalna kancelarija koja će se baviti prikupljanjem svih činjenica i organizovanjem uzimanja izjava u okviru svoje države. Ona centralna komisija, sa centralnom istražnom službom bi onda objedinjavala sve to i stvarala tu jednu sliku. Da li u ovom trenutku mi treba da idemo dalje, izvan rasprave civilnog društva, a to je razgovor sa udruženjima žrtava, sa organizacijama za ljudska prava, nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima demokratije i unapređenja lokalne samouprave, zatim organizacija mladih, sa profesionalnim grupama kao što su sociolozi, istoričari, pravnici. Da li i u kom trenutku mi treba da se obratimo i da dođemo naspram političara i institucija? Mi smo krenuli sa tom inicijativom po ugledu na neke organizacije za ljudska prava ili neke pokrete ljudskih prava u nekim drugim državama. Prvo su oni sprovodili konsultacije u okviru civilnog društva, dobili jaku podršku a onda sa tom jakom podrškom civilnog društva u kojoj su jaku ulogu igrala udruženja žrtava, žrtve i organizacije za ljudska prava, onda su posle toga formirale preporuke i išle prema vladama. Naša inicijativa se sastoji u tome da mi mislimo da moramo sprovesti vrlo široke konsultacije u okviru civilnog društva i da se one moraju završiti tako što ćemo organizovati u svim državama bivše Jugoslavije prikupljanje milion potpisa, dobili podršku evropskih institucija, UN, članica EU, međunarodnih stručnih organizacija kao što je ICMP i MKCK, međunarodnih nevladinih organizacija kao što je Human Rights Watch, Amnesty International, Lekari bez granica i onda išli prema nacionalnim vladama da tražimo od njih da one preuzmu taj proces formiranja Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Znači ne bismo mi, ne bi udruženja žrtava, ne bi organizacije za ljudska prava osnivale Regionalnu komisiju zato što ta komisija mora da ima institucionalnu moć a tu moć mogu samo da joj daju vlade i parlamenti. Mi možemo da pripremimo sve uslove za osnivanje te komisije ali proces moraju da vode države, moraju da vode vlade. I danas mi hoćemo ovde da razgovaramo i svako od vas da pokuša da razmišlja o tome, da pokuša da vidi tu neku budućnost... Posle nekog vremena kada ne bude nas da na ovaj način govorimo, za jedno 100 godina šta će biti važno? Biće važno da postoji nešto što su činjenice, što će tim novim generacijama na jasan način pokazati šta se ovde dogodilo. Takođe treba da imamo u vidu da porodicama ovih 17,000 nestalih mi moramo omogućiti da dođu do posmrtnih ostataka. Ne možemo to ostaviti i reći „prošlo je 9 godina, zaboravimo to što je bilo“. Od nas možda ne možemo svi da se stavimo u poziciju šta znači to ići od masovne grobnice do masovne grobnice, očekivati neki podatak, nadati se da će neko rešiti pitanje i reći „tu i tu se nalaze kosti“. To je obaveza, obaveza društva, obaveza institucija a mi možemo samo da vršimo pritisak. I ukoliko mi vršimo jači pritisak utoliko će biti veće šanse da se dođe do podataka o masovnim grobnicama. Ja sam sigurna da u Srbiji još uvek ima nekih tajnih masovnih grobnica. Ovde u hladnjačama u Prištini/Prishtinë postoje tela još oko 300 ljudi. Šta je sa ostalima? Gde se nalaze? Mi moramo da znamo. Da li je tačno da je bilo spaljivanja [tela] u Obiliću/Obiliq? Mi moramo da znamo šta je istina sa visokim pećima u fabrici Mačkatica? Ako ćutimo, ako kažemo „mi nećemo zajedno“, ako Srbi i Albanci neće zajedno, Bosanci nisu zainteresovani za to šta se odigravalo u fabrici Mačkatica onda ćemo svi pomoći da sve ostane ovako kako je i da ne dolazi do rešavanja sudbine nestalih. Ali ako

smo zajedno, kao što smo uspevali na forumima i na konsultacijama u Podgorici da porodice žrtava sede zajedno i da razumeju šta znači ne znati ko je sve spaljen u fabrici Mačkatica... Hoću da kažem da moramo imati taj minimalni zajednički odnos prema prošlosti zbog obaveza prema porodicama žrtava i zbog obaveze prema budućnosti. Ja sam pokušala da napravim jednu sliku o tom trenutku kada su neki ljudi počeli da razmišljaju o tome zašto je važno utvrđivanje činjenica i ne čekati samo na sudove, do trenutka kada mi se čini sada da smo u nekoj fazi da imamo podršku civilnog društva, samo sada moramo da idemo mnogo organizovanije i mnogo šire sa tim konsultacijama da bismo krajem sledeće godine bili u stanju da tražimo i da očekujemo da vlade Srbije, BiH, Crne Gore, Hrvatske, Kosova prihvate tu inicijativu da formiraju Regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica. Nadam se da sam uspela da vam bar deo onoga što se događalo pokažem i razjasnim kako se to odigravalo. Molim Vesnu da vam sada govori o tome da smo mi sada uspeli već da dođemo do toga da ta inicijativa ne pripada više ni jednoj organizaciji nego da smo stvorili koaliciju. U toj koaliciji već se nalaze organizacije koje su od početka, od maja 2006. u tome i ono što hoćemo na forumu u Prištini 28. oktobra da iznesemo tu inicijativu i na konferenciji za štampu, da iznesemo taj podatak da je osnovana regionalna Koalicija za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica i da iza čitave ove inicijative stoje članice Koalicije za osnivanje REKOM, što je skraćenica za predloženi naziv komisije. Na albanskom je KOMRA. Znači govorimo o nečemu što nije vlasništvo Fonda za humanitarno pravo nego čitava inicijativa pripada Koaliciji za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava.

Bekim Blakaj: Sada bih dao reč gospođi Vesni Teršelič iz organizacije Documenta iz Zagreba, organizacije koja je bila jedna od organizatora ovog procesa. Vesna izvolite.

Vesna Teršelič: Hvala vam. Dobar dan svima. Uvek se rado vraćam u Prištinu. Počela sam da dolazim osamdesetih tako da znam kako je teško bilo na Kosovu i smatram da nije slučajno što će se naša buduća Koalicija i ova inicijativa formalizirati baš na Kosovu i drago mi je što će 28-29. oktobra trenutak kada stvarno ovu inicijativu koju smo pokrenuli u svibnju/maju 2006. na forumu u Sarajevu dovodimo do potpisivanja i formaliziranja. Prošlog tjedna čula sam se s puno kolega, čula sam se s obiteljima nestalih iz Vukovara, molili smo Mirka Kovačića [Udruga *Vukovarske majke*] bi li danas bio ovde sa nama kao što je bio u Mitrovici, prije nekoliko meseci, čula sam se s obiteljima nestalih u Hrvatskoj i na hrvatskoj strani rata u Hrvatskoj i na srpskoj strani rata u Hrvatskoj jer se danas, 17 godina nakon početka rata u Hrvatskoj, još uvek traga za više od 2000 nestalih, više od 1000 na hrvatskoj strani rata u Hrvatskoj a više od 900 na srpskoj strani rata u Hrvatskoj i posve smo svjesni koliko je kompleksna slika rata. Isto tako smo svjesni koliko mogu a koliko ne mogu sudovi, koliko mogu tužitelji, koliko može policija kao istražno tijelo jer je od 703 zločinačkih događaja koji su prijavljeni Državnom odvjetništvu, tužitelju u Hrvatskoj u sve to vreme istraženo manje od pola. I posve nam je jasno da ukoliko ćemo očekivat pravdu samo od sudova da se, s jedne strane neće utvrditi ni što se dogodilo s nestalima a nažalost nećemo doći ni blizu imenovanja osumnjičenih, nećemo doći ni do opisivanja činjenica o ratnom zločinu i baš zbog toga smo pokrenuli razgovor što bi bio mogući regionalni način za utvrđivanje činjenica. Ovu našu inicijativu obitelji žrtava nisu gledali s prevelikim povjerenjem, posebno je to bio slučaj u Hrvatskoj, što se i videlo na drugom Forumu u februaru 2007. koji je održan u Zagrebu jer smo istovremeno imali prosvjed pred Forumom a onda su nakon prosvjeda veterani i porodice žrtava došli unutra i razgovarali o tome što bi bio mogući način koji bi dopunio ono što rade sudovi jer smo naprosto svjesni da je broj suđenja ograničen. U Hrvatskoj godišnje ima između 25 i 30 suđenja za ratne zločine a tako je puno žrtava i zločina. Tragajući za najboljim načinom govorenja o tome što se dogodilo i najboljim

načinom utvrđivanja činjenica gradili smo na iskustvima i naših organizacija i na iskustvima udruga žrtava i trudili smo se uključiti i same one koji su aktivno sudjelovali u ratu, i veterane i branitelje i neki su se veterani, kako u Hrvatskoj tako i u BiH i uključili. Uključile su se organizacije za ljudska prava, uključile su se ženske organizacije, a neki interes su pokazali i političari i političarke. Ja bih vam htjela reći i da je na početku ovog procesa 2006. kada smo imali Forum u Sarajevu, meni izgledalo da će najteže biti dobiti podršku za ovakvu vrstu regionalne komisije baš u Hrvatskoj. I puno se stvari promjenilo. Moram vam reći da mi danas izgleda čak da je i prvi političar koji bi to mogao podržati baš iz Hrvatske, što da me neko pitao 2006 da li bi to bilo moguće rekla bih „ne bi, hrvatski političari će to zadnji podržat“ a danas nam izgleda da bi Stjepan Mesić mogao biti neko ko će podržat ovu inicijativu. Posve nam je jasno da kada bi ova inicijativa ostala nešto što podržavamo mi iz civilnog društva, i organizacije za ljudska prava i organizacije žrtava i ženske grupe i veterani da ona neće imati uspjeha ako neće dobiti podršku vlada. I vrlo nam je bitno što će reći predsjednici, što će reći premijeri, što će reći političke stranke i zato nam je ovaj Forum na Kosovu posebno važan i bitan nam je danas ovaj razgovor sa vama jer sam sigurna da imate puno dilema i puno pitanja koja su vam pala na pamet i prije dolaska ovdje ili imate i još neka nova, dodatna dok slušate ove uvodne riječi. Mislim da čak i ako danas neće biti podrške, ili na Kosovu ili u nekoj drugoj zemlji, da se ta situacija može relativno brzo promijeniti. Meni je silno zanimljivo kako se ta situacija menjala u Hrvatskoj i mislim da su baš razgovori od 2006. do danas doprinjeli da recimo obitelji žrtava u Hrvatskoj koji su pristupali s puno nepovjerenja vide da se u javnosti teme utvrđivanja činjenica, teme utvrđivanje istine sve više marginalizira, da bez obzira na to što činjenice nisu utvrđene, što istina nije iskazana u hrvatskoj javnosti sve manje ljudi pokazuje interes za to i da je vrlo bitno tražiti savezništva sa onima koji su nas devedeset i neke možda vidjeli kao izdajice. Sa nekim ljudima iz organizacija obitelji nestalih komuniciram od devedesetih, da nisu voljeli neke stvari koje su organizacije za ljudska prava radili devedesetih, a danas radimo skupa u kontekstu ove inicijative bez obzira na to da se ne slažemo oko nekih stvari, ali smo spremni čuti jedni druge i vidimo da radimo na zajedničkom putu utvrđivanja činjenica i prezentiranja svega što se dogodilo u javnosti i stvaranje prostora za glas žrtava u javnosti. Ni javna televizija, ni tiskani mediji više ne pokazuju dovoljno interesovanja za to što se dogodilo. Možda to na Kosovu još nije tako akutno, ali u Hrvatskoj je ipak od početka rata prošlo 17 godina i pokazalo se da se za pitanje o nestalima doista najviše zanimaju same porodice, veterani i organizacije za ljudska prava i da nam je strašno bitno surađivat kako u podršci suđenjima za ratne zločine tako i u podršci ovoj inicijativi. Neki od vas će se možda pitat „a zašto regionalna inicijativa, zašto se ne fokusiramo na rat u pojedinim zemljama“? Postoji više razloga ali sada bih željela spomenut samo to da su danas žrtve u jednoj zemlji a počinitelji u nekoj drugoj. Za Hrvatsku je to da su žrtve sa hrvatske strane u Hrvatskoj a žrtve Srbi u Srbiji, a počinitelji su u Srbiji i u BiH, što vidimo i na suđenjima za ratne zločine, što se putem regionalne saradnje ipak sad, bez obzira na to što su počinitelji nekih zločina u Srbiji, neka suđenja događaju osim u Hrvatskoj i u Srbiji a s druge strane i to što su žrtve i u različitim zemljama znači i da ako želimo čuti više i o činjenicama i o interpretacijama, trebamo saslušati i one koji danas više ne žive u Hrvatskoj. Priroda rata u Hrvatskoj je kompleksna, kao što je evidentno da je Hrvatska bila napadnuta i da su prvi na listi odgovornih Milošević i Vlada Srbije, očito je i da je rat u Hrvatskoj, osim što je bio obrambeni rat imao i neke elemente građanskog rata. Zato i imamo žrtve na jednoj i na drugoj strani rata i zato neke žrtve danas ne žive u Hrvatskoj jer su izbjegli mahom 1995. u svibnju/maju i u kolovozu/augustu. Mislim da je silno važno i zbog odgovornosti koju imamo prema preživjelim i prema svima u našim društvima, vrlo je važno utvrditi činjenice a te su činjenice toliko kompleksne da ih se može sagledati samo u regionalnom kontekstu. Mi u Hrvatskoj naprosto ne možemo saznati i vidjeti sve što se dogodilo onima koji su izbjegli

nakon vojne akcije Oluja u avgustu 1995. ako oni danas više ne žive u Hrvatskoj, a mnogi žive u BiH i u Srbiji. Zato smo u dugom procesu konsultacija odlučili podržati ovu zajedničku inicijativu i uputiti je prema formalnim vlastima na razini predsjednika, premijera i parlamenta u našim zemljama i početi pregovarati sa njima koji bi bili mogući modusi osnivanja komisije. Za manje od mjesec dana ovde će sa nama biti i prijatelji iz Srebrenice, Sarajeva, Prijedora, iz Pakraca, dakle oni koji su direktno stradali u ratovima u Hrvatskoj i u BiH kako bi zajedno podržali ovu inicijativu i poslali je prema zvaničnim institucijama. Mi naravno ne možemo znati koja će biti njihova reakcija, niti mislim da je bitno da se s tim opterećujemo na način koji bi mogao oslabiti ovu inicijativu. Bitno je da smo svjesni da će postojati problem i da konstruktivno onda smišljamo načine na koji ćemo onda s njima dalje konstruktivno o tome razgovarati. Najgore bi bilo kada bismo unaprijed rekli „oni će sigurno reći ne“, jer ja sam sigurna da među političarima koji danas vode naše zemlje ima onih koji će reći „vrlo zanimljiva inicijativa, treba o njoj razgovarati i treba ju dalje razvijati“. I drago mi je što u Hrvatskoj možemo računati da će za nju razumjevanja imati predsjednik Mesić, a onda ćemo dalje vidjeti kako ju afirmirati i kako je prezentirati drugima. Ja se nadam da ću većinu vas ili sve, a i više ljudi vidjeti na forumu u Prištini/Prishtinë. Predajem riječ Valdete.

Bekim Blakaj: Hvala Vesna. Ja bih želio samo da vas informišem, zato što u programu koji ste vi dobili predviđeno je da bude panelista bude i gospodin Mirsad Tokača iz Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva, organizacije koja je također bila jedna od organizatora ovog procesa, ali zbog objektivnih razloga nije mogao doputovati u Prištinu/Prishtinë. Pozivam gospođicu Valdete Idrizi iz Community Building iz Mitrovice/Mitrovicë, koja je također organizator ovog skupa i ta organizacija već je ušla u ovaj proces, ona je nosilac ovog procesa. Izvolite Valdete.

Valdete Idrizi: Hvala Bekim. Prethodno bih željela da vas sve pozdravim. Ja sam Valdete Idrizi, dolazim iz Mitrovice/Mitrovicë iz organizacije CBM, koja je aktivna već osam godina u regiji Mitrovice/Mitrovicë, koja je također članica raznih mreža na Kosovu i u regiji. Htela bi da vam ukratko objasnim zašto smo ja i moja organizacija u ovom procesu. Kada sam pozvana prošle godine od strane Fonda na jedne od konsultacija organizacija za ljudska prava u Beogradu, gde su učestvovala razne organizacije i organizacije mladih, jedan mali broj je bio sa Kosova. Ja sam bila prethodno informisana dve godine unapred da su počele konsultacije sa raznim grupama mladih u regiji, znači u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i u Srbiji i kada je pomenuta inicijativa za osnivanje takve komisije u regiji, ja sam je snažno podržala i mogu da kažem kao aktivista za ljudska prava malo je učinjeno, znači od organizacija, malo je bilo saradnje, možda je pojedinačno nešto bilo... organizacije koje su radile sa jednom asocijacijom ili drugom, ali kao platforma verujem da je bio napora, ali je bilo i praznina i mislila sam da je krajnje vreme da se nešto učini. Ja sam se obradovala da je počela takva inicijativa, i treba da se više radi na Kosovu. Ja ne kažem da nije ništa učinjeno, zato što stvarno imamo neke asocijacije ovde, sa nekim izuzecima. Asocijacije, vi ste dali svoj doprinos i radili ste, ali ja se referišem na druge. U Beogradu, na prethodnom sastanku sam rekla da najpre treba da se informišemo, da se informišu ostale organizacije na Kosovu o tome šta je učinjeno, šta treba da uradimo sa ovom Komisijom. Ova pitanja sam ja postavila zato što sam znala da treba da imamo jadan jasan objektiv, treba da se nađe istina i treba da se utvrde činjenice o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, ali moja ideja je bila, ideja i nekih drugih, da se što više konsultacija organizuju na Kosovu sa raznim grupama. Potom sam učestvovala i na drugim susretima gde su se predstavile i razne komisije, gde mogu slobodno da kažem da sam se ja lično fascinirala sa postignutim rezultatima, naročito sa komisijom u Maroku koju je pomenula i gospođa Kandić. Ako se ujedine sve snage zajedno, šta možemo učiniti, koje pozitivne rezultate možemo postići! U junu ove godine moja organizacija

zajedno sa Fondom za humanitarno pravo smo organizovali jedan susret u Mitrovici/Mitrovicë, nekoliko organizacija sa Kosova je učestvovalo na tom skupu, organizacije iz drugih zemalja, i naravno neki od vas koji ste ovde prisutni, znači predstavnici asocijacija porodica žrtava; isto su tako prisustvovali i mediji. Lično sam se veoma dobro osetila, videla sam da svi imamo zajedničku muku, znači sve organizacije. Mogu da pomenem da posle ovog susreta dvadeset i pet organizacija, koje mogu da pojedinačno da nabrojim, ali nije potrebno, su istakle spremnost da se ujedine u ovoj inicijativi, gde bi pokazale njihovo iskustvo i spremnost za ovu inicijativu i na ovaj četvrti Regionalni forum koji je planiran da se održi u oktobru ovde na Kosovu. Znači treba više informisanja i konkretnijeg informisanja, treba jedna veća saradnja i koordinacija poslova. Još jedan susret je organizovan ovde u Prištini/Prishtinë od strane jedne nevladine organizacije Integra. Prošlog meseca organizovali su okrugli sto u Prištini/Prishtinë u vezi sa jednim istraživanjem na temu suočavanje sa prošlošću gde su bili prisutni... vidim ovde na ovom stolu i neka lica koja su tada bila prisutna. Na tom susretu jedan od predloga bio je i osnaživanje inicijativa ili osnaživanje ove inicijative za Regionalnu komisiju. Ja lično mislim i vidim da ima jedan veliki napredak ovde na Kosovu, jedno veliko interesovanje ljudi, organizacija, razne platforme. Ne samo organizacije koje se bave ljudskim pravima i izgradnjom mira. Mogu istaći ovde da smo ja i gospođa Kandić imali susret sa predsednikom Kosova gospodinom Sejdiu-om, kojeg smo informisale šta treba učiniti i predstavile smo potrebe jedne saradnje. I jedna od ideja koje smo predstavile predsedniku, a potom i zameniku premijera Hajredin Kuçi-ju, je da je dobro što imamo ovakve konsultacije i druge forme saradnje, i mogu da kažem da je bila jedna jaka podrška od strane institucija koja me još više stimuliše da budem jača u ovom procesu. Želela bih da sa ovog susreta danas izađemo sa jednim zaključkom, predlogom, ili nešto slično, ali apelujem da iskoristimo ovu šansu i da usmerimo našu energiju na razgovore i da nađemo najbolji put, ko treba da bude u ovoj komisiji i slično. Sve te dileme i probleme i sva pitanja koje imamo treba da postavljamo ovde, mislim da je ovo najbolje mesto. Ja mislim da ovde imamo osobe koje su puno radile i imaju iskustva. Imamo ljude sa puno pitanja, i ja sama imam puno pitanja, tako da ja mislim da sa ovog susreta izađemo sa jednom energijom da ujediniemo sve snage zajedno sa svih strana da u mesecu oktobru stvarno imamo jedno mesto za jedan početak za komisiju. Znamo da je bolan proces, znamo da je veoma senzitivnan proces, ali znamo da je neophodan, i zbog toga imamo ovoliko interesovanje i ozbiljnost, tako da ja neću više da pričam zato što mislim da sam vam oduzela puno vremena i mislim da ovde treba da prekinem. Puno hvala.

Rasprava o regionalnoj inicijativi i drugim načinima utvrđivanja istine o ratnim zločinima iz ugla žrtava

Bekim Blakaj: Valdete hvala vam puno. Malo smo izostali sa vremenom koje smo predvideli sa programom, ali mislim da je sada vreme da otvorimo debatu. Zamolio bih vas da se fokusiramo na temu, znači na regionalnu inicijativu i druge načine utvrđivanja istine o ratnim zločinima. Faktički, ja mislim da ste vi najpozvaniji ljudi za nove ideje, zato što iz iskustva koje imam na terenu ja znam koliko su asocijacije porodica radile na terenu na prikupljanju činjenica i mislim da će sa ove debate izaći nove ideje za načine utvrđivanja činjenica i njihovo adresiranje. Ja bih želeo da, iako smo fokusirani na potrebe za zvanično utvrđivanje i javno publiciranje činjenica o ratnim zločinima, želeo bih da više čujem za važnost aktivnog prisustvovanja porodica žrtava i asocijacija porodica žrtava u vezi procesa regionalnih konsultacija. Ja bih vas zamolio da ko uzme reč da se prvo predstavi a potom da priča. Debata je otvorena. Želi li neko reč? Da, gospodin Bajram Çerkini

Bajram Ćerkini: Bajram Ćerkini, predsednik Saveta porodica nestalih lica. Ne mogu puno da trpim, ja sam čovek koji nije politički zreo. Mi tražimo nestale a suočavamo se sa vama i vi još više nam puknete u stomak kao što su oni pre vas, a mi tražimo decu... Vi pričate o nekoj komisiji, možda je to dobra inicijativa, možda treba puno da se misli zašto se ta komisija formira. Mi ovde imamo predsednika Komisije nestalih lica a on još nema svoju kancelariju. Kada smo mi pre sedam ili osam godina tražili da formiramo komisiju na Kosovu nama nije dato, ljudi van Kosova nisu nam dali da dišemo, a kamoli da formiramo komisije, za koje ja smatram da su nula za Kosovo. Na Kosovu treba nešto drugo da se radi. Meni je žao, kažete da su [na konsultacijama] u Mitrovici/Mitrovicë učestvovali članovi porodica nestalih, a na tom susretu učestvovalo je samo nekoliko mladih koji nemaju nikoga nestalog. Žao mi je kada se Mitrovica hvali, a ne pominje se koliko još ima nestalih lica, koliko je majki kojima su oduzeta deca sa kolena, i koliko majki ima da su pre tri dana obavestili da su im oduzeta deca iz naručja koja su bila šest meseci... Meni je žao, inicijativa je dobra ali nije u pravi trenutak, nije vreme. Mi tražimo ta formiramo jedan institut, lako je Vesni, lako je Nataši one imaju svoje institute kompletirane. Ja sam imao priliku da razgovaram sa direktorom instituta [za nestale] u Zagreba i on ima puno dokumentacije i istražuje puno ne samo sa asocijacijama, već i sa svojom državom i opet nije zadovoljan sa odgovorima koje dobija. Šta da uradimo na Kosovu, sta ja kao porodičan čovek da kažem, da formiramo jednu regionalnu komisiju u bivšoj Jugoslaviji, niko neće da me smatra čovekom. Ja još nemam otvorena vrata u našim institucijama, ja još ne znam da li postoji... Ja neću da pričam zato što on nije ovde, on je radio šest godina kod mene, ne znam gde mu je sin, jednom sam se sreao sa njim i tražio je izvinjenje. Još se nije desilo da nijedna žena, nijedna majka, nijedan otac, nijedan Srbin nisam čuo da traži sina osim njega. **Koju regionalnu komisiju vi hoćete da formirate sa Srbijom, sa onim koji te ne priznaje, sa onim koji ne priča sa vama, sa onima koji svaki dan otvaraju vrata ratu?** I mali i odrasli nam objavljuju rat, molio bih vas da budete pažljivi šta pričate, budite pažljivi sa kime razgovarate. Nemojte da nas izludite jer dosta nam je, mi tražimo decu. Tražim realan način da me ubedite da ja kažem članovima porodica da je Nataša Kandić u istinu pričala da nađemo decu, a ne njene knjige. One pričaju za prošlost, a ne za korake koji treba da se preduzmu na Kosovu. Deset puta može ići kod predsednika a ja ne mogu niti jedan jedini pun u godini kod njega. Nemamo snagu da formiramo komisiju. Ja bih naročito zamolio radnu komisiju, mi smo jednom imali takvu diskusiju, razgovarali smo puno u vezi ovoga, došli smo ovde da vam kažemo da **nije vreme na Kosovu da se formira ta komisija. Nama trebaju druge stvari, nama idu činjenice na grobovima, i nemamo gde da ih namestimo, vlada neće da nas podrži, neće opština da nas podrži, nijedna komisija neće da nas podrži.** Komisiju smo formirali sa inicijativom, a neće vlada da je podrži. Sada ćemo da formiramo regionalnu komisiju da nam pomaže. Ovde se uzima primer Maroka. Ja sam bio na iftar kod marokanskog generala, ja sam planirao da idem u Maroko, ali pošto Srbija nije priznala UNMIK-ov pasoš, ja nisam mogao da idem. Ja sam pričao sa njim, video sam šta su oni uradili, ali oni imaju druge institucije, kao što ti Vesna imaš tamo kod vas, kao i Nataša što ima tamo kod nje. Oni imaju sve a mi ništa. Mi imamo jednog predsednika komisije koji ne može ništa da učini. Imali smo i pre, imali smo dva, tri i ništa nisu mogli da učine. Molim vas, nemamo mi šta da razgovaramo o tome. Takve komisije će biti bez nas zato što mi imamo neka druga posla da završimo. Kada završimo takve poslove sa našom vladom i državom, tada ćemo mi dizati prste i podržati vas onako kako treba. Ako možete da nam pomognete da nam nađete jednu kancelariju da držimo sastanke tamo a na po sokacima, ako možete da nam pomognete da nađemo jednu kuću gde možemo da objavljujemo na primer slučajeve, na primer ovaj je sin Bajram Ćerkinija koji je nestao, tog i tog datuma, ili da je ovaj masakriran, ili da je majka koja je bila prisiljena da jede čorbu u kojoj je skuvan njen šestogodišnji sin živa. Zamolio bih vas da se opredelimo na

drugu stranu, da formiramo drugu instituciju, a ovu komisiju da ostavimo na nivou na kojem vi razgovarate.

Bekim Blakaj: Hvala gospodine Çerkini. Zapravo, ja se slažem sa vama kada govorite o tome da udruženja porodica žrtava nisu podržana, nisu podržana niti od lokalnih niti od centralnih institucija ovde na Kosovu, ali ja mislim da preko ove komisije, mislim da bi se mogla izvršiti neka vrsta pritiska na institucijame jer, na kraju krajeva, je i njihova obaveza da obezbede različite načine, da obezbede uspešan rad za vas. Svakako komisija kao glavna misija. Pomenuli ste i vi komisiju Maroka, da li će pronaći još osoba koje figurišu kao nestali? Ja verujem da se ova misija poklapa i sa misijom vaših udruženja. Gospođa Kandić je tražila reč. Izvolite.

Nataša Kandić: Ja hoću samo na nekoliko konstatacija gospodina Çerkinija da odgovorim. Kad on kaže „ovo nije vreme za Kosovo“ meni se to ne dopada. Kosovo ne može da čeka i ne treba da čeka. Svako čekanje predstavlja udaljavanje i izolaciju iz ovog regiona, Balkana. I već se primećuje da Kosovo ne učestvuje u mnogim regionalnim inicijativama koje jesu važne. Kosovo ima zajedničku prošlost, ljudi su živeli u istoj državi. Brojne izolacije ljudi ovde su se događale u jednoj državi koja se zvala Socijalistička federativna republika Jugoslavija. Mnogi ljudi su, verovatno ovde ima onih koji znaju, koliko ljudi je bilo izolovano 80-ih godina. To je neka zajednička prošlost, o tome treba da se zna. Ovde su se dogodili ratni zločini o kojima treba da se govori na regionalnom nivou. Ne treba Kosovo stalno držati da nije vreme. Svi mi znamo da je srpska politika pogrešna u vezi sa Kosovom. To što ne priznaje Kosovo, to nije dobro, nikome neće doneti dobro. Ali molim vas, ostavimo taj neki politički nivo. Imamo sada nešto što je važnije od svake teritorije, od svakog političkog pitanja, to je pitanje života i smrti. Toliko je ljudi ubijeno na najužasniji način. Ono što se događalo na Kosovu ne može se porediti ni sa zločinima u Bosni ni u Hrvatskoj zato što su ovde institucije Srbije postupale na način na koji se ne postupa ni u jednom ratu. Mi smo ovde imali spaljivanja ljudi u kućama, isterivanja ljudi na najužasniji način... Vi svi znate kako je 68 ljudi završilo u Mitrovici/Mitrovicë, šta je bilo u Meji/Mejë, šta se događalo u Korenici/Korenicë. To je važno da svi znaju. Nemamo vremena da čekamo. Nema ni Kosovo to vreme da čeka i ne treba da čeka. Treba da ide istim korakom kao Hrvatska, kao Bosna. U Srbiji postoji jako civilno društvo koje hoće tu istinu, te činjenice šta se dogodilo na Kosovu. Hoćemo da znamo šta se dogodilo u džamiji u Ćirezu/Qirez. To je važno da svi znaju. Da li se ovde neko više time bavi? Ne. Bavio se 1999. godine a danas više to niko i ne pominje. Zna Džafer, kome je sin od tada nem jer i on je bio u toj džamiji. Mi kada bismo pitali ovde ljude da li znaju šta je bilo u Ćirezu/Qirez, šta je bilo u džamiji, šta je posle bilo u Glogovcu/Gllogovc, šta je bilo u Ševerinama/Sheverine... Bojim se da nisam sigurna koliko ljudi bi ovde to znalo. Ta istina nam je važna, ostavimo se toga... Možete da putujete sa UNMIK pasošem, putovaćete sa svojim kosovskim pasošem ali molim vas nemojmo pasoš porediti sa smrću, sa životom. Mi imamo obavezu i prema nekim budućim generacijama, i prema vašim unucima pa njihovoj deci, da ostavimo nešto što su činjenice. Pa vi mislite da su u nekim drugim zemljama udruženja u boljoj poziciji? Jedino, po mom mišljenju, udruženja porodica žrtava u Hrvatskoj su od države jako podržana ali ne civilne žrtve nego samo vojne žrtve. U Srbiji su ta udruženja manje-više... nekad ih podrže, pomenu ih, ali oni ne igraju neku važnu ulogu. Videli ste sad, mogli ste da pratite šta se u Bosni sa udruženjima događa, ima i onih pojedinaca koji su srušili imidž, sliku udruženja, kao što je Udruženje *Pokret majki Enklava Srebrenice i Žepe*, ali da se ne zadržavam na tome. Volela bih kada bismo razgovarali o ovome na jedan način, misleći da svi mi dugujemo, ne samo porodicama žrtava... Naš je zadatak, mi moramo svi da pomognemo da se obezbedi to pamćenje o tome šta se dogodilo, da obezbedimo činjenice i da onda vršimo pritisak da se sudi nekim

počiniocima. Ali za to moramo da imamo jedan pozitivan odnos. Znači hoćemo da pokažemo da su sve te žrtve bitne, važne; hoćemo da pokažemo šta im se dogodilo; hoćemo da žrtve mogu da govore javno, da televizije to prenose, da glas majki može da se čuje, da mogu da opišu šta se dogodilo u Vučitrnu/Vushtrri, kako su završili u kući Xhezair Pasoma, kako su završili tamo?

Bajram Çerkini: Sve se zna to gospođo, sve se zna. Nema čoveka u svetu da ne zna. Nema čoveka sa kojim sam razgovarao i na Kosovu i van Kosova da ne zna to. Molim vas nemojte da nas lomite sa tim šta je bilo u džamiji, šta je bilo u Ćirez/Qirez, šta je bilo u Mitrovici/Mitrovicë, šta je bilo u Peći/Pejë ili ne znam gde. Sve to znamo. Nego šta dalje? Hoće li to komisija da reši? Ubedite me da to može da se reši sa komisijom i gotovo.

Bekim Blakaj: Izvinite gospodine Çerkini, da li vi imate neku ideju na koji način...

Bajram Çerkini: Ja imam ideju da na Kosovu treba formirati jednu instituciju kakvu ima Nataša i kakvu ima Vesna. Tada može da se govori o komisiji. Ovde uopšte nemamo... Dosta više sa teorijom. Meni su iz tri generacije, video si ih u kancelariji, tri moje generacije ne znam gde su. Nemojte braćo, sto dvadeset i pet godina baba Zade iz Likovca/Likofc je živela i nije znala gde joj je muž i gde je njen sin, ali da ne pominjemo te stvari, koje su poznate. Šta sada predlaže gospođa Nataša, Komisija će popraviti to? Komisija će naterati vladu da me pomogne?! Hajde da formiramo i tu komisiju. Nemojte ako boga znate, nemojte. Nemojte jer smo poludeli, 50% porodica je poludelo. Nemojte zamolio bih Vas. I, ako sam ja suvišan ustaću i odlazim.

Bekim Blakaj: Ne nikako niste suvišni, hvala vam na vašim rečima. Gospodin Arsim Gërxhaliu traži reč.

Arsim Gërxhaliu: Želeo sam samo da se uključim jer dugo poznajem čika Bajrama. On je čestit čovek, jedan čovek koji pitanje kaže u oči. To je izražavanje ljutnje, jer njemu su prevaziđene sve mere. Morate shvatiti čika Bajrama, sa celom merom koju ima čika Bajram ima pravo, nije to prebacivanje krivice na vas lično, vi ste jedno prevazišlo vreme za nas na Kosovu. Da koncentrišem pitanje o aktivnostima na Kosovu. Tu je cilj, mi nismo ništa uradili ovde, znači na tom aspektu kako bi se otišlo korak napred, što je uradila Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija i tako redom, počev od same činjenice što sam čuo od gospođe Valdete da ste vi tražili zajedno sa gospođom Natašom i sa predsednikom Kosova. Naša vladina Komisija se sastaje samo tada kada treba da se sastanemo sa srpskom stranom i nijednu drugu aktivnost Komisija nema, počev od činjenice što je istakao i gospodin Çerkini da ni kancelarije nema predsednik [komisije], i ostale aktivnosti su nula, negativne i ne pozitivne, nego negativna nula, da ne govorimo o aktivnostima na centralizaciji dokumentacije. Vladina komisija nema ni centralizaciju dokumentacije, trezor dokumentacije imaju udruženja porodica, jedan trezor kojeg nikada, nijedna vlada na Kosovu, nije stigla da prikupi, da ga centralizuje. I nisu kriva udruženja što su izgubila poverenje, svaka je, ne samo poslednja Vlada ili pretposlednja, oni su izgubili poverenje u svaku vladu. Ja se dobro sećam kada sam tražio 2004. godine od premijera Rexhepi-ja da se udruženjima da najmanje po jedan aparat za fotokopiranje i po jedan računar, oni su u stanju celokupan taj materijal da fotokopiraju u Vladi i da centralizuju dokumentaciju, a to se još nije dogodilo, znači ulazimo u desetu godinu. Tako da nemojte uzeti k srcu reagovanje čika Bajrama, jer je on počeo vrlo dobro, on je počeo iz baze, on je rekao veoma prosto „u meni je vrat kratak“, čovek u sebi nosi bol, čovek ima bola za kojeg nema odgovora. I ja imam stradalih u mojoj porodici, u selu Studimlje/Studime, ali on ima bol u prvoj ruci. **Ja sada kao Arsim Gërxhaliu bih se obratio**

ćika Bajramu njegovim rečima, koje je dosad izrekao, i to se sažima u načinu i u tome što je rekao sam ćika Bajram i da stvaranje ove Komisije, možda, možda bi bilo ćika Bajrame prevazilaženje ili jedna dopuna manjkavog rada svih vlada i jedan direktan pritisak na njih. Nakon što sam čuo da će se krajem oktobra osnivati tako nešto u Prištini/Prishtinë i imajući u vidu da je između Hrvatske, Bosne, Srbije izabrana Priština/Prishtinë kao mesto u kojem će se otvoriti jedno pitanje i da će biti mesto stvaranja, što će biti na neki način i istorijsko sa time, želeli to mi ili ne. Gospođa Nataša je rekla da politički ne možemo bežati i ako smo igrali na kartu humanizma, sve je to bila politika, znači politički ne možemo bežati i time da se dokaže i to da je nezavisno Kosovo jedan centar stabilizacije regiona i upravo je to kompliment za Kosovo da gosti iz Hrvatske, Bosne i Srbije da budu učesnici ovde na istom mestu, da stvaraju na Kosovu. Hvala vam

Bekim Blakaj: Hvala gospodine Gerxhaliu. Samo sam želeo da objasnim nešto. Na četvrtom Regionalnom forumu, 28. i 29. oktobra će se formalizirati koalicija. Hvala vam puno. Da li neko drugi želi reč? Izvolite, predstavite se molim vas.

Artan Selimi: Ja sam Artan Selimi, predstavljam organizaciju *Loti dhe kujtimi* iz Podujeva. Želeo sam da uzmem reč i da podržim govor ćika Bajrama i Arsima. Ovde imam jedan materijal koji mi je pao u ruke, o osnivanju regionalne komisije. Šta je cilj ove komisije? Da li da se podrže sudovi Srbije koji dodeljuju pravdu, ili šta je cilj, šta piše ovde? Hteo sam da dam komentar, jer sa aktivnostima sudova u Srbiji koji donose presude, konkretan slučaj za porodicu Bogujevci iz Podujeva, sa tim se mi ne slažemo. Jer, Nataša zna jako dobro da se teški zločini i genocid kažnjavaju na u međunarodnom nivou a ne na internom, unutrašnjem, nivou u Srbiji. Ti sudovi su dali zakletvu pred ustavom te Srbije, koja je i danas na snazi, i koja je počinila te zločine i tada. Zar je to razlog da mi učestvujemo u toj komisiji i da damo zakletvu pred tim Ustavom. Ja ne razumem koja je to igra ili kakva strategija. Teški zločini i problemi moraju da se rešavaju na nivou zemalja i na međunarodnim nivou prema međunarodnim zakonima, ne unutrašnjim zakonima, da se daje zakletva pred sudovima. Ovde u ovom materijalu piše da podržavamo srpske sudove, koji su donosili ove presude a dali su zakletvu na Ustavu Srbije. Ja poštujem Ustav Republike Kosova a vi poštujete Ustav Srbije. Da li se taj Ustav promenio išta do danas, koji cenzuriše slobodu i demokratiju? Očekujem odgovor.

Bekim Blakaj: Ja sam hteo da ti odgovorim ali je gospođa Kandić ipak zatražila da vam ona da odogovor, ali ipak ću reći da Fond za humanitarno pravo i lično gospođa Kandić je predstavila porodicu Bogujevci i Duriqi iz Podujeva. Ja verujem da ste upoznati sa sudskim procesom. Članovi obeju porodica, i Duriqi i Bogujevci, su dali svoje izjave pred tim sudom. Uskoro će početi drugi proces protiv još petorice optuženih za isti zločin prema porodici Bogujevci i Duriqi.

Artan Selimi: Nije dobro da se manipuliše porodicama. Ja nisam lekar, može i sa mnom neko da manipuliše, ali ja hoću da se konsultujem sa ekspertima i institucijama..

Bekim Blakaj: Molim te, niko ne manipuliše sa porodicama, ne znam da li si ti razgovarao sa ovim porodicama? Svakako i gospođa Kandić će vam odgovoriti.

Nataša Kandić: Gospodine Selimi, nije lepo što tako govorite. Ne znam šta bi vam rekao Enver Duriqi i šta bi vam rekao Selatin Bogujevci. Govorite nekim negativnim tonom, imate neki bes u sebi i nije dobro na taj način ni zbog vas niti zbog nekih drugih ljudi, kao što su Enver i Selatin koji nisu ovde. Niko ne zastupa ni srpski, ni hrvatski, ni kosovski ni

bosansko-hercegovački sud. Svi mi zastupamo kažnjavanje onih koji su počinili ratne zločine, pred bilo kojim sudom ako se taj sud drži standarda poštenog, profesionalnog, objektivnog suđenja. Prema tome, bilo da je reč o Hagu, bilo da je reč o sudu na Kosovu ili u Beogradu ukoliko sudi a da nema ni jedne primedbe koja će da kaže da suđenje nije bilo pošteno, da nije bilo fer, da počiniooci nisu osuđeni prema težini za krivično delo koje su počinili. Za zločin u Podujevu bilo je jedno suđenje, jedan je osuđen na maksimalnu kaznu koju predviđa zakon, 20 godina. Sada se sudi novoj četvorici za isti taj zločin. Prema tome podržavamo kažnjavanje onih koji su počinili ratni zločin. I to je u osnovi inicijative, ali i kažemo da ne verujemo da ima sudova koji imaju kapacitete da mogu da kazne sve one koji su počinili ratne zločine. I molim vas da se držite činjenica a ne da govorite o tome kao da ste na partijskom sastanku pa ste dobili zadatak šta treba da kažete.

Bekim Blakaj: Zatražila je reč gospođa Vesna Teršelič, a zatim reč ima gospodin Teki Bokshi, pa Haki Kasumi.

Vesna Teršelič: Samo jedna rečenica. U inicijativi podržavamo pravična suđenja pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu, pred sudovima u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i na Kosovu. Dakle, pravična suđenja trebaju podršku i ova inicijativa sasvim sigurno daje tu podršku.

Bekim Blakaj: Hvala Vesna. Sada ima reč Teki Bokshi, Haki Kosumi je sledeći tražio, zatim Prek Gjetaj, iz vladine Komisije za nestala lica. Izvolite gospodine Bokshi.

Teki Bokshi: Bekime, ja mislim, pre svega, da su opravdana emocionalna reagovanja osoba koje su imale žrtve tokom rata, jer na Kosovu je potpuna istina da su oni, apsolutno, u celini ignorisani i da praktično, državne institucije, od kojih su oni očekivali bar najmanje da budu jedna logistička podrška u njihovom radu, da to bude snažno i jače nego što je to bilo do sad. Međutim, ja mislim da ova inicijativa za formiranje komisije, u prvom redu lokalnih, nacionalnih i zatim regionalnih je osnovana, posebno je osnovano u aktuelnosti o situaciji na Kosovu, jer je na Kosovu situacija tokom rata bila sasvim specifična. Dok u ratu u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, oni su imali svoje države, državne vojne i policijske institucije u potpunosti organizovane, vlade koje su pratile stanje po bolnicama, pratile stanje žrtava, u okolnostima rata na Kosovu mi smo imali jedino našu naoružanu formaciju OVK/UÇK. koja je bila vojna formacija i koja je okupljala jedan relativno mali broj ljudi, dok sa druge strane imali smo jednu mašineriju apsolutno agresivno antialbansko i antikosovsko, koja je učinila sve da reši jednom i zauvek albansko pitanje na Kosovu ili, kako su ga oni nazvali, srpsko pitanje na Kosovu i da čini zločine, kao i druge napore koji su činjeni za skrivanje zločina i skrivanje žrtava. Tako da za nas, mislim, veoma je aktuelno da se učini maksimalan napor za identifikaciju žrtava, identifikaciju izvršioaca zločinačkih dela i genocida koji se dogodio na Kosovu. Moramo da imamo u vidu da, za sada, na Kosovu sve podatke u vezi sa događajima tokom rata kao i događaja koji su se dešavali fragmentarizirano, na primer u Đakovici/Gjakovë koja je bila jedan od viktimiziranih gradova, postoje dve organizacije da zaštite interese porodica palih žrtava. Kao što znate to je NVO *Thirrjet e nenave* i *27 Prilli*. Na Kosovu se manipuliše sa pojedinim podacima koji su podaci NATO-a, da je ubijeno 13 hiljada ljudi, da je sa Kosova iseljeno 800.000 ljudi, da je zapaljeno ili demolirano 127.000 privrednih i individualnih objekata. Mi danas na Kosovu nemamo jednu instituciju koja može da nam da podatke, da raspolaže sa njenom bazom podataka o tome kada i gde su se dogodili ti zločini, ko je izvršio te zločine i u kojim vremenskim periodima. Mi imamo brojne incidente, na primer kriminalni incident koji se dogodio počev od Ćireza/Qirez, Likošana/Likoshan, Račak/Recak, Đakovice/Gjakovë, Meje/Mejë, Mitrovice/Mitrovicë,

Kosova Polja/Fushë Kosovë i druge, jedan veliki broj veoma ozbiljnih incidenata za koje je trebalo da, ako ne verujemo institucijama legislative Srbije, da pružimo institucijama Haga, ali mi nismo bili u stanju da na centralizovani i sintetizovani način pružimo informacije bilo kojoj instituciji o onome što se dogodilo i da stvorimo naše istorijsko pamćenje za događaje koji su se dogodili na Kosovu. S toga, smatram da formiranje ove komisije, po mom viđenju, ja podržavam takav vid da se formira jedna komisija zarad realizacije, jer u zločinima koji su otkriveni, pojedini, jedan mali deo zločina i žrtava su otkriveni na Kosovu, praktično otkriveni su doprinosom društva, uglavnom doprinosom civilnog društva na Kosovu i, uglavnom, za onoliko koliko ja raspolazem informacijama, jer jedno vreme su radili, i iz Fonda za humanitarno pravo, da te žrtve koje su donete na Kosovu su doprinos ne ljubaznosti iz vladinih krugova u Srbiji nego, upravo, zbog institucionalnog angažovanja civilnog društva u Srbiji. Konačno, ova dilema u vezi sa suđenjem, i ako nije predmet razmatranja ovde postoje dileme. Istina je da ima dilema i na Kosovu o tome da li je dobro da se procesiraju srpski zločinci, koji su izvršili zločine na Kosovu, da se procesiraju u Srbiji. Elementarni standard nacionalnih i međunarodnih zakona je da ratni zločini, ako se ne procesiraju pred međunarodnim institucijama, moraju biti procesuirani na mestu gde su izvršeni zločini. Ali, ja smatram da je korisno, na primer, da slučaj zločinca Saše Cvjetana, koji je osuđen maksimalnom kaznom za bolove i za zločine što je izvršio u Podujevu, što se sudi u Beogradu, iz razloga što u aktuelnim balkanskim okolnostima, apsolutno je nemoguće da se isti sprovede i da se sudi na Kosovu. Kada takva mogućnost ne postoji, objektivno apsolutno je nemoguće da sada Kosovo zatraži od Srbije izručivanje jednog državljanina, i ako je poznato da izručivanje njenog državljanina se ne dozvoljava, da se dovede Kosovu da mu se sudi, da, apsolutno je nemoguće da se on sudi na Kosovu, onda mislim da je to korisno i humano da se učini u Srbiji, kako bi, najmanje, bar nekim porodicama žrtava pruža jedna moralna satisfakcija u smislu što su istog izveli pred sudom u Beogradu. Ja sam učestvovao u odbrani oštećene porodice u suđenju Saši Cvjetanu. To suđenje je bilo potresno, jedan podstrek za javnost, najmanje za poštenu javnost u Srbiji, kada je Enver Duriqi za stolom svedoka u sudu za ratne zločine u Beogradu kazao da iz njegove porodice, cele porodice, četvoro dece, majke i oca preostalo mu je samo nekoliko dečijih klikera kao uspomena toga što mu se dogodilo. Ja sam asistirao na tom pretresu, praktično podstaknuta je celokupna javnost i mediji su neprekidno pisali šta se dogodilo na Kosovu, jer, jedan veliki deo srpske javnosti ne zna šta se dogodilo na Kosovu, nije informisano iz razloga što su tadašnje institucije, i sadašnje, bile zainteresovane da drže pod embargom informacije o monstruoznim zločinima koji su se dogodili na Kosovu. Treba da imamo u vidu da smo imali jednu situaciju potpuno specifičnu, za 78 dana na Kosovu su se dogodili monstruoзни zločini i intenzitet i broj zločina je bio toliko veliki i ne može se upoređivati niti sa situacijom u Hrvatskoj, niti sa situacijom u Bosni i Hercegovini. Istina je da je rat u Bosni i Hercegovini trajao tri i po godine, ali, na Kosovu za 78 dana su se dogodili toliko brojni zločini, intenzivno i niko nije mogao da ih prati, tako da imamo dosta poteškoća da plasiramo informacije ako i dalje ne centraliziramo podatke. Ja se u potpunosti slažem i raspolazem informacijama dosta detaljnim, i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini ima državnih institucija koje su sintetizovale podatke, na primer, imaju za svaki incident informacije. Ja ne mogu shvatiti da formiranje ove Komisije na nivou, jednom bar u nivou Kosova, zatim i u regionalnoj saradnji, jeste cilj da se svi ovi podaci i ove informacije u vezi sa zločinom na Kosovu koji su se dogodili, budu decentralizovani i da se istim bave ljudi koji su eksperti u toj oblasti i ne samo ljudi koji imaju bol ili volju da se otkrivaju zločini, jer, i pored toga, to nije dovoljan profesionalni rad. Ja razumem da u toj komisiji treba da asistiraju policajci sa velikim iskustvom, tužioc i sa iskustvom, advokati i drugi pravници da se bave krivičnim pitanjima, koji treba da organizuju identifikaciju zločina, sintetizuju podatke i da sutra, ili prekосуtra, najmanje, ako mogu, da ih procesiraju. Ni u jednom sukobu, ni u jednom ratu nije

se dogodilo da se procesiraju svi ratni zločinci, bar koliko imamo u istorijskom sećanju, bar da znamo šta se dogodilo na Kosovu, jer, na žalost, do sada sve je fragmentarizovano i da jedan veliki deo još je neotkriven.

Bekim Blakaj: Hvala gospodine Bokshi. Dajem reč gospodinu Kasumi-ju, predsedniku Saveta za koordinaciju udruženja porodica nestalih. Izvolite gospodine Kasumi.

Haki Kasumi: Hvala na predstavljanju gospodine predsedavajući ovim konsultacijama. Ja sam Haki Kasumi, momentalno ili ovom prilikom predstavljam Savet za koordinaciju udruženja porodica nestalih na Kosovu, ali, istovremeno predstavljam i moje udruženje za istraživanje sudbine nestalih lica na nivou Kosova. Molim prisutne i posebno predstavnike Saveta za koordinaciju da, pre svega, učine napore da pravilno shate i cilj ovih konsultacija. Ovo je jedna konsultacija, drugim rečima jedan susret, jedan skup gde razmatramo pitanja koja su od vanrednog značaja, sa velikim značajem i za misiju Saveta, odnosno udruženja koja se bave problemima porodica pogođenih u poslednjem ratu na Kosovu. Stanje na Kosovu, za koje smatram da ga svi znamo na neki način, ali specifičnosti i razlike između [sadašnjeg] stanja i prošlosti na Kosovu i u drugim krajevima bivše Jugoslavije postoje, što smo čuli i od samih panelista, na poseban način uvodni govor gospođe Nataše Kandić. Drago mi je i radujem se da i pored toga da je poznata Srpkinja što se razlikuje njenim pristupom od zvaničnog pristupa srpske države i rekao bih od opšteg pristupa, da mi, kao pogođena strana, kao žrtva tog poslednjeg rata dobijamo takve poruke o kojima je govorio Bajram Čerkini, dobijamo pretnje i takođe, dobijamo i zahteve za otvaranje novih frontova za stvaranje novih žrtava, za nestanak ljudi još više nego što su do sada nestali. Drugim rečima ja bih nastojao i zamolio bih čika Bajrama i ostale, da shvate komisija o kojom se raspravlja u ovoj konsultaciji je nešto drugo u odnosu na Regionalni odbor [Odbor regionalne koordinacije udruženja/udruga porodica nestalih u regionu, pod pokroviteljstvom Međunarodne komisije za nestala lica], sa kojim vodimo jednu bitku da tako kažem, sada i više godina, i gde nisu postojali principi, nisu postojala pravila o ravnopravnom zastupanju na tom Regionalnom odboru, zbog čega smo mi odbijali saradnju do sada. Tamo se nastavlja jedna politika prema kojoj smo mi Albanci veoma osetljivi, politika diskriminacije u zastupanju, gde se zahtevalo da države, odnosno ostali krajevi odnosno ostale republike bivše veštačke tvorevine nazvane Jugoslavija, da se zastupaju na drugi način, na jedan više-zastupnika način, dok Kosovo da bude zastupljeno, odnosno da se tretira onako kako je bilo tretirano nepravedno kao provincija, odnosno pokrajina ili deo te veštačke tvorevine. Predloženu komisiju, ja sam o njoj razmišljao dugo i analizirao sam u svojoj glavi. Na žalost nemam mogućnost da sa predstavnicima naših institucija, sa predstavnicima naše vlade da razmatram i analiziram sve dok ne dođemo do jednog pravednog zaključka koliko je to u interesu Kosova u celini, kao države u stvaranju i na poseban način koliko je to slučaj i realan interes asocijacija u posebnom slučaju i pogođenih porodica na Kosovu. Ja lično izražavam svoje mišljenje da svaka inicijativa koja ima za početak u osnovi humanizam, što ima za osnovu izvođenje na svetlo jedne realnosti ili rasvetljavanje svega onoga što se dogodilo na Kosovu je u interesu naših nastojanja, našega rada, našeg Saveta, naših udruženja i na poseban način ima koristi i interes i svaki član porodice. Molim vas, kod nas na Kosovu, mislim uopšte kod nas na Balkanu, dominira jedno ubeđenje da ono što se nama desilo, ili što se meni desilo, ili moj bol, ako sam postigao da ga ispričam nekome da to ceo svet zna. Molim vas, svet i ljudi sveta i regiona su toliko pogođeni i toliko bombardovani informacijama i neistinama, utoliko što su minute u pitanju da svet ili ljudi oko nas su realno informisani o istini ili o onome što mi držimo u duši kao bol ili o tome što naši ljudi nama nedostaju. Ja smatram, na sreću, da ovoga puta imamo i predstavnika našeg udruženja, odnosno Komisije [za nestale], koju smo na žalost tako nazvali i što stoji iza nje i dan danas, a to je da jedna komisija sa divnim

nazivom, ali koji je samo formalan, i u mogućnosti u i pristupu ali i u dosadašnjem radu, je toliko malo i minorno utoliko da za nas aktiviste i za porodice je to nevidljivo i na neki način umesto da ta komisija bude prozor ili vrata za lečenje bola ona je šta više, da tako kažem, jedna kap koja nam nanosi gnev više nego što daje pomoć ili podršku. U ovoj konsultaciji, odnosno, ovu inicijativu, koju sam rekao načelno podržavam, mislim da je u našem interesu da podržimo i da jedan od oblika odnosno sredstva, sa kojim, ako znamo da je koristimo valjano, mi ćemo postati pritisak kod naše vlade, naših institucija da ubrzamo nastojanje za stvaranje mehanizama koju će osnivati bazu podataka odnosno, da izvedu na svetlo i da se omogući da svet koji podržava humanizam, podržava pravdu da bude stvarno jedna slika, onako kako treba realna, o tome što se dogodilo kosovskom građaninu i da ima jednog ispravnog pristupa na gonjenju odnosno istraživanju izvršioca zločina i njihove osude. To je nešto što nije nadležnost civilnog društva, ali je u nadležnosti i u mogućnosti institucija pravde, koje, na žalost, ja smatram da, s punim pravom je premijer Kosova rekao da osim reči nisu ništa drugo učinili, čini mi se sve do danas, osim što je dao jednu ispravnu konsultaciju za one koji su prozvani „tužiocima spavaju nad dosijeima zločina“. Molim Vas, možda je to nečiji interes, ali to je udarac ili nastavak, zločin prema porodicama i prema onima koji su doživeli zločin. Drugim rečima, završiću sa mojim prigodnim govorom sa ponovnim zahtevom da se učine naponi da shvatimo realnost i esencijalni cilj ove konsultacije, da budemo racionalni u održavanju ili procenjivanju ili osudi ove eventualne inicijative, u podršci, i ako smatramo ispravnim, kao zainteresovani ljudi, za otkrivanje istine, za jedno bolje blagostanje ljudi ovog svetskog podneblja. Hvala Vam.

Bekim Blakaj: Hvala puno gospodine Kasumi na ovom kratkom govoru. Došlo je vreme za pauzu, ali, pošto je tražio reč gospodin Prek Gjetaj. Saslušaćemo Vas pa ćemo onda otići na kafu.

Prek Gjetaj: Pozdravljam sve vas, posebno paneliste. Jedan takav susret i konsultacija će sigurno doneti rezultate i pomoći procesu rasvetljavanja sudbine nestalih, za šta sam i ja kompetentan i zalažem se. Ja sam predsednik vladine Komisije za nestala lica, Prek Gjetaj. Koristim priliku da pozdravim ovu inicijativu za formiranje komisije, jednog regionalnog tela, koje će pomoći sveukupnom procesu, ne samo rasvetljavanja sudbine neprođenih, odnosno nestalih, nego i u predstavljanju istine i plasmanu istine, u senzibiliziranju javnosti o ovom pitanju za koje se u potpunosti slažem sa gospodinom Bajram Ćerkini da nije samo predstavnik jednog udruženja, nego je žrtva i ovde imamo puno takvih ljudi, koji zaista imaju pravo da budu veoma nestrpljivi, jer su prošle čitave godine i bol i tuga su... morate priznati, poznato je da je to daleko teže i od same smrti. Znamo da je ponekad smrt takva da se ne može tu ništa promeniti, ali tuga, obespokojnost... On ne predstavlja samo sebe, nego predstavlja i porodice, stoga je uvek pod pritiskom, ne samo on nego svi oni koji predstavljaju udruženja za nestala lica imaju jednu odgovornost i jedno višestruko opterećenje, iz razloga što su uvek govornici istine, predloga i potreba tog bola koji imaju članovi porodica, tako da ih moramo u potpunosti shvatiti, i normalno ni kao institucija, niti pojedinačno, niti kao udruženje, ne možemo reći, i to sam naglasio ne samo jednom, nego u više navrata i uvek, i uvek ću i dalje govoriti, ne možemo da kažemo da smo učinili dosta, dok i dalje imamo lica za koja ne znamo, a broj nestalih lica nije mali. Neću upotrebiti brojeve, jer su svima poznati, ali traganje, nastojanja, angažovanja moraju uvek biti do rasvetljavanja sudbine svih njih, za koje mi sami izrazom *nestali*, ponekad prejudiciramo da više ne postoje. Stoga uz puno razloga, uz puno osećaja pomenut je izraz *neprođeni*, jer mnogo lica za koje nismo znali, kasnije je pronađeno, stoga *nestali*, ne bi mogli da ne prejudiciramo ili da prejudiciramo ono što je rekla gospođa Nataša za visoke peći u Mačkatici

ili u Obiliću/Obilic ili na nekom drugom mestu. Tako da, ovu inicijativu ja je ne smatram kao nekim paralelizmom, nego je smatram nekim doprinosom, i pojedinca, i udruženja, i jedne asocijacije, bez obzira kakve prirode bila, koja pomaže i doprinosi makar i najmanje na rasvetljavanju sudbine nestalih. Sigurno da ćemo to pozdraviti i podržavati, ja se u potpunosti slažem sa time da u javnosti, ne samo kosovskoj nego uopšte, postoji jedan vid satisfakcije i odgovornost nam je veoma jasna i laka, jer imamo dosta podataka, dokumenata, artefakta o učinjenim zločinima u mnogim mestima, jer je postojala hijerarhija i organizovana struktura sa komandom, da osim misija koje su imali da izvršavaju zločine, sa druge strane imali su i posebne misije i zadatke da gube tragove zločina, pa nam je zbog toga teško, ali će valjda biti nekog svedoka i kad-tad i bez organizovanja, bez saradnje ne možemo otkriti tog svedoka. Zato je veoma značajno što je spomenuto pitanje Mačkaticice, zato i postoji sumnja, i da li možemo za to obezbediti svedoke; u Mačkatici sigurno da i dalje treba da postoje grobovi, ili i tamo gde je doktor radio, i na Batajnici, da ti grobovi nisu bili na jednom mestu, ali ja smatram i sumnja nastavlja i dalje postojati, da će biti i drugih grobnica, gde može biti sahranjenih tela. Oni nam nedostaju, mi moramo učiniti sve, sva nastojanja, da koristimo sve mehanizme, lokalne i regionalne nivoe. Normalno, Kosovo će tražiti da bude ravnopravan partner u tom aspektu jer će biti pozitivnih efekata. Bila bi satisfakcija i potpuno se slažem sa onim što kaže poznati advokat da suđenja imaju humani efekat, ljudski, i da se to uradi tamo gde su se zločini dogodili naravno da bi to imalo odjeka, jer bi tada članovi porodica imali tu satisfakciju. A zatim imamo i mnogo drugih pitanja i drugih odgovora, jer mnoge porodice, i ovde možda imamo porodice kojima se manipuliše ili imaju informacije da se ljudi još uvek drže negde, da su živi jer su ih žive uzeli. Mi imamo dosta takvih slučajeva da su oteti živi, kao u Kralan/Kraljane ili u Mejë/Meji, a da još uvek nisu svi otkriveni, tako da ako su živi uzeti tražimo ih žive, tako da bismo sigurno imali zahtev da se u svim oblicima i sve mogućnosti iskoriste, i gospođa Nataša i svi oni koji mogu imati humanog, ljudskog osećaja da pomognu u istraživanju svih tih mesta. Da li zaista ima mesta gde postoji mogućnost da se ljudi drže živi i naše sumnje su da na osnovu informacija porodica, koji to ne otkrivaju iz bezbednosnih razloga, da zapravo posebne vojne strukture, koje ne odgovaraju ni vladi, ni institucijama, mogu da ih drže žive. Znači neko bi rekao da li je to istina, dok se ne potvrdi suprotno i imaš informaciju, ti to ne možeš negirati, ne možeš negirati stoga u tom pravcu bilo bi veoma dobrodošlo da se dobiju informacije i da se prodire. Vidite, mi smo neprestano govorili da srpske vladine institucije i pojedinci teško mogu pristati da nam daju dokaze o istini i za rasvetljavanje sudbine, te da nam kažu za groblja. Samo jedan međunarodni pritisak može da nam pomogne u tom procesu, jedan istinski međunarodni pritisak, bez obzira da li je evropskog nivoa ili šire, da se vrši pritisak na krugove, da bi nam se reklo gde su tela naših ljudi, naših sinova, naših članova porodica, a zatim šta je bilo sa tim ljudima koji su živi oteti i odvedeni. Na primer, imamo slučaj veoma transparentan i koji ne možemo negirati, nije bilo nepoznato ime, znao je možda i neinformisani vojnik ili policajac zatvora u Dubravi/Dubravë za profesora Ukshin Hoti-ja, koji je izašao i kuda je odveden, kuda je otišao, jer je tada i bilo teško da se ljudi kreću, a on je pušten iz zatvora i neko treba da za to bude odgovoran. Neko, ima ime odgovornog lica zatvora u Dubravi/Dubravë, ima ime i stoga za njim treba tragati. Ili slučaj Kralane/Kraljana, imamo majora Grujića. Major Grujić se negde nalazi, negde u Srbiji. Kralan/Kraljane, upravo tamo imamo čoveka koji ga je poveo, Bora Joksimović, on je vodio za ruku mladića od 15-16 godina, oteo ga je iz dedinih ruku, on živi negde u Srbiji, nije propao u zemlju. Stoga ove stvari su u neku ruku satisfakcija za nas, zato kažem u tom pravcu pozdravljam svaku inicijativu koja bi pomogla u davanju doprinosa. Za Komisiju [za nestale] i za angažovanja komisije ne govorim, jer nije mesto. Nedostajao nam je zakon, do sada nismo imali zakon. U toku je rad oko izrade nacrtu zakona za koji verujem da će biti

jedan dokumenat na koji se baziramo i da možemo raditi. Zatim, što se tiče funkcionalizacije, to će biti drugo pitanje, a o tome ćemo imati mogućnost da raspravljamo, ali ću govoriti o ovom forumu, o ovom savetovanju, koje će, ako bog da, dati doprinos u odnosu na zahteve i na odgovore članova porodica koji zaista imaju razloga da budu emocionalni, uvređeni i imaju razloga da budu nezadovoljni, jer je prošlo deset godina. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Gospodine Gjetaj, hvala vam puno na vašim relima. Sada ćemo imati jednu pauzu, da bi zatim nastavili sa drugim delom susreta. Ahmet Graičevci i gospodin Ramadani su se prijavili za reč. I Ymer Merlaku.

(Pauza)

Bekim Blakaj: Počinjemo sa popodnevnom sesijom, nadam se da ste se odmorili, imali ste dosta vremena da se odmorite. Sada ćemo nastaviti sa debatom. Zamolio bih vas da se na neki način fokusiramo više na poglede članova porodica žrtava o tome koji je njihov stav o načinu utvrđivanje činjenica, koje su njihove potrebe, na koji način odvijati ovaj proces. Ja sam nešto ranije, pre odlaska na pauzu, najavio nekoliko učesnika koji su hteli da uzmu reč. Sada bih dao reč gospodinu Ymer Merlaku, izvolite gospodine Merlaku.

Ymer Merlaku: Pozdrav svim prisutnima. Ja sam Ymer Merlaku i dolazim iz opštine Klina/Klinë. Potpredsednik sam Udruženja porodica nestalih lica u Klini/Klinë, prisutan je i predsednik Udruženja porodica nestalih lica u Klini/Klinë, Hysen Morina. Ratovi, ma gde se dogodili, ostavljaju za sobom posledice. Neke od posledica se mogu sanirati, a neke se ne mogu sanirati. Rat na Kosovu je bio posledica politike i mislim da se ovo pitanje može politički rešiti, iz razloga što je sistem, Srbija, jednom hegemonističkom politikom istrebljenja, genocidnom, prouzrokovala rat na Kosovu, ali i u drugim krajevima bivše Jugoslavije. Ljudi, najveće bogatstvo ovog sveta, ljudi, čovek je najveća vrednost, vrednost nad svim vrednostima koje postoje, ima vrednost za one koji imaju osećanja, bol, ljubav, razum i svest, dok za one koji nemaju bol, svest i razum, za njih, kako da kažem, sasvim je normalno... A srpski narod kako mi se čini, kao da je sasvim nešto drugo, jedan narod koji se nikako ne može odvojiti iz tih njegovih srednjovekovnih mitova, iz tih hegemonističkih, okupacionih politika i, pre svega, jedan narod koji želi da ima drugih porobljenih naroda. Mi Albanci smo imali jednu crnu sudbinu da živimo u Jugoslaviji, imali smo jednu veoma crnu sudbinu da smo živeli i to da ratovi i mnoga zla nikada nisu mimoišli albanski narod. Ja mislim da jedan narod koji je vodio rat, kao što je slučaj Kosova, jedan pravedan i opravdan rat kojeg su vodili Albanci, što je krunisano i uz pomoć saveznika sveta stekao nezavisnost, dobio državu i sada imamo Republiku Kosovo, imamo našu državu. Srbija, još od osnivanja bivše Jugoslavije, uvek je pretendirala i porobila je ovaj narod, počev od hapšenja, batinanja, proterivanja ljudi sa posla, od ukidanja autonomije Kosova, pa sve do rata, do rata istrebljenja, ta politika Srbije je učinila da Kosovo bude žar i pepeo i iznad svega, imamo ovde preko 15.000 ubijenih ljudi, ekonomski uništenih, nestalih ljudi, i sve je to učinila sa jednim ciljem da vlada nad drugim narodima koji su ovde bili, a mi smo imali crnu sudbinu da smo živeli zajedno 50 godina. Međutim sada je jedna druga realnost i ja, mi članovi porodica, imam još četiri člana porodice nestalih, imam brata, bratanca i dvoje braće od strica; imam i druge bližnje, unučad, koji su ubijeni i nestali. Ja sam brata našao, dok njegov šesnaestogodišnjeg sina, koji je bio zajedno sa njegovim ocem, nije pronađen. Zna se da su oni egzekutirani u Pusto Selo/Pastasëll, 31. marta, tamo je tom prilikom egzekutirano 106 građana, među njima 12 lica su preživela taj masakr uz rane i... Međutim, začuđujuće je kako

od tih 12 preživelih ljudi nijedan nije pozvan u Haški sud da svedoči. Srbija nikada do sada, a s druge strane Natašina inicijativa traži da se formiraju komisije, a ja ne znam kako se može formirati ta komisija, kada oni, kada sam srpski narod ne priznaje Kosovo, nije se do sada nijednom izvinuo. Još uvek se Srbija se nije demokratizovala a ja ne znam da je do sada došao, nije došao nijedan srpski političar da se povinuje pred ovim grobovima, a ima preko 900 otkrivenih masovnih grobnica na Kosovu, nijednom nije došao da ih poseti. Ovaj narod je povezan i sa svojom crkvom, nijedan srpski sveštenik nije došao da poseti nijednu grobnicu negde na Kosovu i da traži izvinjenje, a to su ona pitanja da smo mi veoma daleko sa tim narodom. Oni najpre treba da se osveste, da traže izvinjenje, ali istovremeno i da odgovaraju za počinjena dela. Mi znamo vrlo dobro da se u Srbiji još uvek te komandne, vojne i policijske strukture koje su učinile te zločine na Kosovu danas nalaze na vlasti. Ovaj narod, taj srpski narod tamo još uvek nije smogao snage da te ljude skloni s vlasti i sada, kako da mi... nekako ne vidim to formiranje ovih komisija, susrete sa srpskom stranom, kada su oni veoma daleko od realnosti, veoma daleko od ovog pitanja. Drugo, kaže se da ima toliko ubijenih Srba, a još ne znamo tačan broj, ali mislim da je njihov broj povećan u velikoj meri, jer preko 280 do 300 ubijenih Srba ne može imati, i oni su poginuli u borbi ili su ubijeni od samih Srba iz raznih razloga, što nisu izvršavali njihove naredbe ili ima i slučajeva da su oni ubijeni i prilikom pljački, ali ima i onih koji su poginuli u borbi sa vojnicima OVK/UÇK, razume se, ali taj broj može biti do 300, a ne veći, kao što ste vi izneli 800- 1000.

Bekim Blakaj: Izvinite, gospodine Merlaku, da li se možete fokusirati na to na koji se način može promeniti ovo stanje. Vi ste spomenuli da vlast u Srbiji nije promenila ništa, niti je tražila izvinjenje. Da li verujete, da li smatrate, koji bi bio najbolji način da se promeni ovo činjenično stanje sada?

Ymer Merlaku: Hvala vam. Ovo stanje se može promeniti jednim velikim pritiskom međunarodne zajednice, optužujući Srbiju i preduzimajući sve te mere koje mogu uticati na Srbiju da pitanje nestalih lica otkrije. Oni znaju, oni imaju spiskove, oni imaju imena, oni znaju i ko je sve to učinio i na kojim mestima je učinjeno, imaju celokupnu arhivu, imaju jer je to bila državna struktura, bilo je hijerarhije, sve to oni imaju, ali tamo nedostaje samo međunarodni pritisak. Ali ja sam i ranije rekao, dok su na vlasti te strukture koje su bile i u toku rata, ne može biti promena. Međunarodna zajednica ima snage, ali ona ih ponekad i podržava i nema sankcije, mera koje treba da uslovljavaju Srbiju. Ja vidim da izdvajaju sredstva kao i za Kosovo, isto i za Srbiju. Treba da se uslovljava, jer ako se ne bude uslovljavala ona će nastaviti po starom avazu, koji inače vodi, ignorišući sva ova pitanja. O formiranju ovih komisija još uvek nismo razgovarali sa udruženjima, međutim ja mislim da od komisija ima malo rezultata, komisije ne mogu, to je samo jedna pretpostavka, kao kod ove ili one inicijative, da se, navodno, nešto radi na ovom pitanju. Da li imamo mogućnosti da udružimo Albance i Srbe, a ja ne znam odakle potiče inicijativa o ovoj komisiji, ne znam ko je inicijator ove komisije, o formiranju ove komisije, ili ste možda vi? A, vi? Ili možda ova iz Hrvatske, ne znam ko je? Odakle je potekla ne znam, ali sve dok se Srbija ne osvesti za sve ono što je učinila na Kosovu, komisije smatram da su blede i da nemaju efekta. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Hvala vam, gospodine Merlaku. Verujem da ako ste pažljivo pratili gospođu Kandić na početku prve sesije, do detalja je objasnila kako je tekla ideja o pokretanju ove inicijative. Ipak gospođa Teršelič je tražila reč i odgovoriće na neko od vaših pitanja.

Vesna Teršelič: Samo u jednoj rečenici. Inicijatori ideje su Documenta iz Zagreba, Fond za humanitarno pravo iz Beograda i Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva. Inicijativu su u međuvremenu podržale i organizacije za ljudska prava i organizacije obitelji nestalih i žrtava, ženske organizacije sa Kosova, iz Hrvatske, BiH i Srbije. Na forumu na Kosovu ta će se Koalicija i formalizirati i videćemo koliko desetaka ili stotina organizacija imamo u njoj i to je rezultat procesa koji je počeo u maju 2006. Dakle, stotine ljudi su već razgovarale o ovome i sad smo tu da razgovaramo i sa vama i da čujemo različita mišljenja o inicijativi.

Bekim Blakaj: I gospođa Kandić traži reč.

Nataša Kandić: Slažem se u potpunosti gospodine Ymer sa vama. Srbija se na najneljudskiji način, na najružniji način ponela naročito na Kosovu. Prema svim susedima bivše Jugoslavije inače, ali za 78 dana na Kosovu su počinjeni strašni zločini. Ne treba očekivati od Srbije i srpske vlasti još uvek da je to vlast koja može da spozna šta je sve učinjeno i da dođe na primer u Suvu Reku/Suharekë ili u Klinu/Klinë. Ali ne treba zaboraviti da se pred Haškim tribunalom sudi Ivanu Milutinoviću koji je u vreme rata na Kosovu bio predsednik Srbije, da se sudi Nebojši Pavkoviću, Vladimiru Lazareviću, generalu Ojdaniću. To su bila tri generala na najvišem nivou. Lazarević je bio komandant prištinskog korpusa koji je pod svojom kontrolom držao celo Kosovo. Sudi se Nikoli Šainoviću, u to vreme predsedniku savezne vlade. Suđenje još nije počelo Vlastimiru Đorđeviću za kojeg se po optužnici tvrdi da je glavni za organizovanje masovnih grobnica i prebacivanje tela sa Kosova. Prema tome, ne može se reći da ne postoji neka pravda u odnosu na ono što je Srbija zaslužila i u odnosu na žrtve. Ovih dana treba da bude izrečena presuda njima. Prema tome sudi se, ta međunarodna zajednica je naterala Srbiju da ih preda i tim ljudima se sada sudi. U Srbiji se sudi pomoćniku komandantna žandarmerije. Žandarmerija je neka najveća policijska formacija za zločine počinjene u Suvoj Reci. Bilo bi normalno naspram zločina koji su počinjeni da u Beogradu trenutno ima bar 10 suđenja za zločine počinjene na Kosovu, policajcima i oficirima. Ima trenutno za Suvu Reku, ubistvo braće Bytqi i za ubistvo žena i dece u Podujevu, to su tri suđenja. Nije to dovoljno. I sve je pod pritiskom međunarodne zajednice. I ne zaboravite, Srbija je jedina država u regionu zaslužila da se sudi njenom bivšem predsedniku. Milošević je umro ali se sada čeka presuda Ivanu Milutinoviću. Pa svi generali koji su u to vreme imali najveće funkcije na Kosovu oni će sada biti osuđeni na 20, 30 ili više godina. Tako da je nešto za pravdu i istinu učinjeno. Čini mi se da je dobro da ono što već postoji da to koristimo i da gradimo dalje. Ako bude postojala ta komisija, koja će sve činjenice koje se tiču zločina počinjenih na Kosovu ako ona to iznese, pa to društvo, taj narod u Srbiji, on će biti suočen, primoran da zna šta se dogodilo. To je naš način civilnog društva kako da sačuvamo, kako da pokažemo, kako da iznesemo to što se dogodilo. Verujte mi, mi smo sada u februaru ove godine u Beogradu imali Treći regionalni forum na kojem je drugi dan bio posvećen svedočenju žrtava. I onda je svedočio Bekim Gashi iz sela Trnje/Tërm u opštini Suva Reka/Suharekë koji je doživeo svoju ličnu porodičnu tragediju. Njemu su ubijene majka i četiri sestre. On danas ima dvoje male dece i on neće da se pomiri sa tim da ono što se dogodilo ne bude priznato na nekom sudu. On će da se bori, on i njegova porodica, njegovi rođaci hoće da svedoče, oni hoće da bude zapisano zauvek šta se dogodilo u tom selu. Onda smo seli zajedno da razgovaramo da vidimo kako da pomognemo. Onda smo sa predsednikom udruženja porodica žrtava u Suvoj Reci/Suharekë Hysni Berish-om organizovali o prikupljanju svih tih podataka, napravili jednu malu istragu. Onda smo napravili krivičnu prijavu pa smo je podneli protiv jednog generala pod čijom kontrolom su bile jedinice koje su ušle u to selo, jer žrtve koje su preživele ne mogu da prepoznaju te vojnike ali znaju, prepoznali su jendog lokalnog policajca koji je bio tu. Pa smo znači podneli tu krivičnu prijavu. Hoćemo da se borimo tim putem, neka se taj slučaj pred sudom utvrdi.

Bekim i njegova porodica će imati primer oca koji se borio za svoju majku i sestre. On nema više nikoga. On hoće svojoj deci da pokaže da on ne može da kaže „dogodilo se šta se dogodilo“. On će sve da učini da do neke pravde dođe. U tom smislu bolje je da imamo neki pozitivan pristup, da se trudimo što je moguće više da onaj koji neće da kaže istinu da ih primoramo na to. Da oni koji neće da slušaju da stvorimo klimu da čuju šta se dogodilo Bekimu Gashiju. On je u sred Beograda na tom Forumu svedočio. Ali njegov slučaj je specifičan i po tome što su dvojica vojnika koja su učestvovala u ubijanju u Trnju/Tërm svedočila u Hagu. Znae zašto je jedan vojnik te srpske vojske, odnosno u to vreme Vojske SRJ svedočio? Zato što su pucali u bebu i on od tada ne može da spava zato što ga budi plač te bebe. Zato se prijavio da svedoči u Hagu. Grozno je, on je isto ubica, on je pucao tamo, naređeno mu je da puca i pucao je ali je onda u jednom trenutku samo iz svojih ličnih razloga odlučio da svedoči u Hagu. Nakon svedočenja Bekima Gashija pustili smo snimak tog vojnika, zaštićenog svedoka, čije lice nismo videli, čujemo samo glas i čujemo kada ga sudija pita „vi znate da je to što ste vi učinili krivično delo, zašto ste se prijavili da svedočite?“. Onda on na to kaže da godinama ne može da spava, da čuje plač te bebe i da zna da je učestvovao u zločinu i da očekuje da i njemu bude suđeno ali nije mogao više da ćuti. Znači moramo naći načina da se izborimo. Mi nismo vlast, ali svako od nas može nešto, svojim znanjem, prikupljanjem podataka, organizovanjem ovakvih inicijativa. Mi nemamo moć da osnujemo tu regionalnu komisiju, ali imamo moć da se organizujemo i skupimo milion potpisa, možemo to da uradimo. Možemo, kao u Prištini u oktobru jedan dan ćemo organizovati javno svedočenje žrtava, pa ćemo pozvati nekoga iz Hrvatske, Bosne i Srbije ali ćemo hteti da čujemo i žrtve sa Kosova, kao što smo slušali Bekima u Beogradu. I onda ćete vi svi koji budete čuli i videli shvatiti koliko je tim žrtvama važno da vide da je drugima važno da ih slušaju. Oni imaju potrebu da javno govore o tome što im se dogodilo i da pri tom imaju osećanje da je to važno, da će to dovesti do neke pravde. Ostavimo se Srbije u nekom političkom smislu, verovatno će se i to jednog dana menjati. Ali mi smo sada u poziciji da možemo nešto da uradimo i da možemo toj Srbiji da pokažemo šta su ta policija i vojska uradile. I ne treba da zaboravimo da je ipak Haški tribunal bivšeg predsednika, trojicu generala, potpredsednika vlade, trojicu generala, da svi oni sada čekaju Hašku presudu.

Bekim Blakaj: Gospodine Merlaku, hteo bih da dam mogućnost i drugima, jer ima mnogo prijavljenih za reč. U redu, ali molim vas što je moguće kraće.

Ymer Merlaku: To govori o tome da se mora tamo pričati, da se čuje kod srpskog naroda o tim zločinima koje su počinili. Ja vam kažem, kažem i Nataši, možda malo dete da ne zna za sve što je srpski narod uradio, što je vojska i policija počinila na Kosovu. Ubeđen sam, to nemoj da kažeš, jer oni su i ponosni i oni su slavili, oni i danas slave. Srbi se i danas ponose tamo u Srbiji onime što su počinili na Kosovu. Oni i sve njihove porodice znaju, svi znaju, vi, srpski narod. 50 godina je Nemačkoj bio zabranjen ulazak u Kragujevac, a vi odjednom, vi ste uradili kao da se ništa nije dogodilo, šetate se sa četničkim zastavama, šetate se po Mitrovici i Kosovu, vi se još uvek niste rastali od tih mitova. Moraš kazati tvom narodu...

Bekim Blakaj: Gospodine, izvinite, sistem informisanja čini veliki posao svuda u svetu. Ja mogu da govorim na osnovu mojih ličnih iskustava. Mediji u Srbiji su tokom 90-tih godina učinili mnogo, a i posle toga, da zapravo istina izađe na površinu. Reč je konkretno o Srbiji i ja sam se sreo sa mnogo ljudi, koji stvarno nemaju ideju šta se na Kosovu dogodilo, ali to je jedna druga tema i ja bi hteo da dam reč gospodinu Ahmet Graiçevci-ju, koji je tražio reč još pre pauze. Izvolite gospodine Ahmet.

Ahmet Graiçevci: Hvala Bekime. Pozdravljam sve prisutne, pozdravljam gospođu Natašu Kandić i zahvaljujem joj se za sav doprinos koji je dala za vreme rata i koji daje i nakon rata o srpskim zločinima i genocidu koji je počinjen Kosovu. Zahvaljujem se posebno za porodicu Bogujevci, možda ću vam nešto malo ispričati, jer sam video ne danima, satima, već možda i mesecima i godinama, pomoć gospođe Nataše Kandić za porodicu Bogujevci. Bila je i ostaće primer u istoriji albanskog naroda. Zašto to kažem? Troje dece porodice Bogujevci bilo je ranjeno u bolnici u Prištini/Prishtinë i srpski okupator je odlaskom iz Prištine/Prishtinë poveo i to troje ranjene dece, u Beograd. Jedan albanski građanin sa Kosova, koji je radio u Beogradu ulazi im u trag, a ispričao mu je jedan lekar o troje dece, „izgleda da su Albanci sa Kosova“, ali da se ne mogu sporazumeti. Možda ste ih videli, a videćete ih na dokumentarnom filmu kojeg sam uradio o porodicama Duriqi i Bogujevci. I Haxhi, čim je saznao tu vest, nije znao kome da se obrati, tako da je kucao na vrata Međunarodnog Crvenog krsta, kuca na vrata Crvenog krsta Srbije i tako se obraća gospođi Nataši Kandić, verovatno ga dobro poznaje, jer je imala mnogih kontakata. Zahvaljujem joj se što je njenim doprinosom ovu decu odvela u Mančester, u Engleskoj, na lečenje i omogućila susret sa njihovim očevima. Znači ovo je jedna posebna zahvalnost i tako treba da budu svi humanisti i da rade za istinu, jer se do mira ne može doći bez rasvetljavanja istine, to treba da znamo svi mi, i oni u Srbiji, i oni u Hrvatskoj, i oni u Bosni. Ali hteo sam ovo da kažem, mi smo 2001. godine organizovali jednu konferenciju *Istina i mir*, pri čemu smo hteli da kažemo da se mora tragati za istinom za sve te zločine bez obzira gde su se dogodili, bilo na Kosovu, bilo u Crnoj Gori, bilo u Makedoniji, bilo u Bosni, bilo u Hrvatskoj. Zašto navodim Crnu Goru i Makedoniju? Mi imamo počinjenih zločina u Kaluđerskom Lazu u Crnoj Gori i pokrenut je sudski postupak i za to se treba zahvaliti gospodinu Velji Muriću, za tu krivičnu prijavu. Većina od vas ne zna da je tamo počinjen zločin, većina od vas ne zna da je tamo bilo silovanja. U redu, ti znaš, ti Bajram, svakako da moraš da znaš, ali ostali članovi porodica ne znaju. Vi poštovani članovi porodica ne znate da u Makedoniji ima masovnih grobnica Albanaca i mi istražujemo, ali kako ćemo istraživati? Mi ćemo istraživati zajednički, zajedničkom inicijativom, ovom inicijativom i ovim jakim, istrajnim komisijama i uz saradnju. A inače, mi smo istraživali u Makedoniji možda dve nedelje dok nismo došli do otkrivanja masovne grobnice. Znači bilo je ljudi koji su znali, negirali su to, ali smo uspeli da to otkrijemo. Zašto treba da bude jedna komisija za istinu, to kažem ja kao pojedinac i šta sam mogao uraditi iz moga rada na terenu - da ocenim i da vidim sa terena proces rada. Uzmimo na primer istinu - da li istinu treba kazati ili istinu sakrivati? Srpska vladina komisija izlazi sa jednom deklaracijom ispred kosovske vladine komisije i kaže da je po nalogu tužioca u Mitrovici/Mitrovičë istražena masovna grobnica u Izbici/Izbice i kaže da su odneti za autopsiju, ali na žalost, istina je drugačija. Iz tih grobova su odneti kako bi sakrili tragove zločina, iz Izbice/Izbice su preneti u Suvom dolu/Suhodoll, a o tome imamo snimljeni film, deset ili petnaest sati, ne znam koliko, smešteni su u Brusnik/Brusnik, o čemu imamo svedoka i članova porodica koji su pronašli i svoje roditelje tamo i u Nevoljane/Novolan. Znači, da li je izneta istina za njih? Ne. Zna se da je istina da se traži od tužioca ko je dao nalog i zašto je dao taj nalog, dakle ima ime i prezime. Sada prelazimo na neke priče, da tako kažem, kako bi se bolje razumeli. U Drenici, gospođa Nataša Kandić je vrlo lepo navela, kod Ševerina/Sheverina, džamiju u Ćirezu/Qirez, da li imamo svedoke za Ševerine/Sheverina i da li je zločin kod Ševerina/Sheverina počinjen po komandi i administrativnoj liniji? Da. Zna se imenom i prezimenom da je izvršen zločin, ali traži se od institucija ko su oni i da se izjasne. Imamo primer kidnapovanja, kidnapovanje Arsim Zogijani 22.08.1998. Kidnapovan je upravo pred njegovom porodicom u Prištini/Prishtinë i dan danas ne zna se gde se nalazi i gde je nestao Arsim Zogijani, međutim poznato je da je kidnapovan od KOS-a Srbije i postoji

ime i prezime osobe i tu treba razotkriti istinu. Slušajte to je da se otkrije istina da se izvrši pritisak kako bi se saznalo ko je oteo Arsim Zogijani-ja i ostale slučajeve. Uzmimo za primer i masovne grobnice u Kosovom Polju/Fushë Kosovë, sve je izvršeno pod komandom i administrativno, imamo imena i prezimena, imamo ljude koji su obavili ekshumiranje pod komandom. Možda će ispričati sam gospodin Shaban Ramadani o slučaju porodice Ramadani. Imamo i druge brojne slučajeve. Na primer ljudima, Albancima je promenjen i identitet i nazvani su Romima i da li treba postojati jedna komisija da bi rasvetlila istinu da se oni ne nazivaju Romi? Da, da, mora da postoji dok mi nemamo mogućnost da uđemo u Srbiju i da kažemo „gospodine ovaj nije Rom nego je tipičan Albanac“. Reč je o četiri momka iz porodice Krasniqi iz Breznice/Breznice, koje srpska vladina komisija naziva članovima romske porodice, i to ne samo oni, nego, upravo ima dosta drugih. **Mi treba dobro da razmislimo da nam je potrebna jedna inicijativa o osnivanju komisije zarad istine i ja mislim da treba da postoji i bez jedne debate, ovako kako smo ujedinjeni, danas ovde, da budemo tako i u Beogradu i u Zagrebu i u Sarajevu i svugde. Zločincu treba reći u oči da zločin postoji, da si izvršio ti i obraz ti je okaljano genocidom gospodine.** I ova komisija, ja mislim, treba da postoji i da svako od vas da svoje mišljenje o tome i da imamo vremena da razmislimo. Hvala vam, puno vam hvala.

Bekim Blakaj: Hvala gospodine Ahmetu. Sada ću reč dati gospodinu Ramadani, ali želim da vas zamolim, sve prisutne, da se više fokusiramo na potrebe porodica stradalih, šta treba da činimo u budućnosti za članove porodice da bi im se povratilo dostojanstvo i da se kasnije razmišlja i o nadoknadama i tako redom. Gospodine Ramadani izvolite.

Shaban Ramadani: Hvala vam puno. Ja sam Shaban Ramadani, govoriću vam u ime moje porodice i o tragediji moje porodice, što je jedna tragedija koja ima svoju težinu i svoje posledice. Nosim bol što, samo mi kao članovi porodice možemo da doživimo, kako možemo doživljavati i kako smo doživeli, šta smo učinili mi kao članovi porodice... Apsolutno nisam uradio ništa za moju porodicu, apsolutno nisam kriv što nisam ništa učinio za moju porodicu, jer svi znamo 1999. godinu, šta se dogodilo 1999. godine. Ko treba da se bavi Srbijom? Ko treba da se bavi jednim zločinačkim državnim aparatom? Nevladine organizacije? Znači, samostalna udruženja da brane snažnu Srbiju, jednu Srbiju koja ima izvanredno jako naoružanje, jednu Srbiju koja ima Rusiju izvanredno snažnu. Nevladine organizacije da budu pažljive kada govore o Srbiji, Srbija je jedna moćna država, snažna država koja danas igra sa Evropom, da ostavljamo kosovske žrtve. Prvog maja 1999. godine, u 12:15 časova, Srbija je bombardovala francuskim bombarderima autobus, krcat sa Albancima, gde na žalost 35 od stradalih su Albanci. Simbolično postoje i dve žrtve Srba. U toj tragediji stradalo je 8 članova moje porodice i na sreću preživelo je 8 članova drugih porodica koji su danas živi svedoci. Dan-danas niko se nije bavio tom tragedijom, ko je kriv za to, ko je odgovoran za to, da li je vlada Hashim Thaçi-ja, koja je formirana nakon 7-8 godina, da li je to vlada onog drugog ili onog trećeg? Niko nije kriv osim nas članova porodica. Gospodine Bajrame mi smo mislili da mi stvaramo jednu demokratsku državu, jednu dobru državu, gde će se ta država baviti i brigama ljudi, znači da se bavi i žrtvama. Apsolutno niko se ne bavi žrtvama. Institucije Kosova su čekale da se Međunarodna zajednica bavi svim problemima Kosova i da reši sve probleme Kosova, sve potrebe naših porodica. Mi smo verovali našim institucijama, a oni su problem ostavili međunarodnoj zajednici i međunarodna zajednica je veoma pažljiva i veoma spremna da čuva sebe i da čuva svoje pilote, da čuva svoje ljude. Na žalost ili na sreću kažnjen je jedan francuski general za sva ta namerna bombardovanja koja su ostavila užasne posledice. Šta se dogodilo sa žrtvama? Ljudi su transportovani u prištinsku bolnicu a nekoliko njih transportovano je za Srbiju. U vreme kada su odvedene žrtve u

bolnice u Srbiji, oni su govorili albanski. Žrtve su izbačene žive, sa ogromnim opekotinama IV, V. i VI stepena i sa tim teškim opekotinama su vraćeni u Prištinu/Prishtinë, izvršene su amputacije delova tela, maltretirani su, usput su im prebacivali „i vi Albanci ste ljudi i vi treba probate NATO bombe ne samo mi Srbi“. U toj tragediji preživelo je jedno dete od moga brata koji se zove Bislim, tada četvorogodišnjak. Zašto se dan-danas niko se nije bavio tim slučajem? Ja sam digao ruke od ljudi, digao ruke i od države Kosovo. Zahvaljujući ovom gospodinu ovde, Ahmet Graiçevci-ju, sam danas sa vama ovde i zahvaljujući gospodinu Ahmet Graiçevci-ju sam psihički, čini mi se, psihički u redu. Srpska država je te žrtve koristila protiv NATO-a, dan-danas, gospođu Nataša pogledaj na internetu, ima mog oca, ima bunda moga oca i dve devojčice Arta i Besa. Slobodan Milošević je u Haškom tribunalu prikazao te žrtve kao srpske žrtve, stoga, gospodine Bajrame, našim albanskim žrtvama Srbija dobija poene, brani sebe i odbranila je sebe. Šta treba mi sada da učinimo da okrivimo gospođu Natašu što je nešto doprinela, da li treba da je okrivimo? Ako nikome nije potrebna jedna Nataša, meni je potrebna jedna Nataša Kandić, meni je potrebna i u Briselu i u Prištini/Prishtinë i u Beogradu, jer **razlog što ja živim i što preživljavam je jedino da pronađem petoro dece ili odeću dece moga brata ili tu decu živu**. Ko god neka kaže da sam radio i da sam nešto učinio, ja kao član porodice želim da vas poštedim jer ne želim da vas povredim, za samog sebe nisam uradio ništa. Jako mi je žao što sam se nadao u naše institucije. Ljudi su više pažljivi, normalniji su od nas, mi imamo puno razloga da budemo ljudi gospođu Nataša Kandić. Ja nemam mogućnost da posadim jedan cvet u mojoj bašti jer se plašim da ću naići na jednu ruku ili neku ljudsku lobanju tu, da ću naići na stvari moje porodice. Nema masovne grobnice gde nisam ušao, mogu vam slobodno reći da živim u jednoj masovnoj grobnici koja se zove Kosovo. Ako bog da nove generacije da uživaju na Kosovu i ako bog da se pronađu svi ljudi jer je to naša potreba da imamo i grobove naših miljenika, da imamo slave, nisam mogao otići da učinim jednu molitvu za njihove duše, za duše naših ljudi i puno drugih stvari koji nas svaki dan pogađaju i ubijaju. Još jednu stvar sam želeo reći da nijedan Albanac na Kosovu nije lud da kritikuje NATO, apsolutno ni ja ne kritikujem niti sam ikada kritikovao. Kako mogu kritikovati jedno sunce koje nas greje, svi smo toga svesni i svi znamo značaj NATO-a i svi znamo da su to vrlo dobro uradili. Nije takve težine moja porodica, apsolutno nema takvu težinu, neka nestane i ona moja koja je preostala, ali kriminalci i zločinci moraju se stopirati, da li smo mogli mi da ih stopiramo? Ne verujem. Za genocid što vrši Srbija, i danas, mi možemo lišiti Natašu Kandić, mi možemo joj činiti šta god želimo, ali država Srbija nastavlja svojom diplomatijom, ojačava svoju državu, koristi naše žrtve protiv Kosova, protiv međunarodnog prava na život. Mi smo tražili da živimo i da opstanemo, nismo tražili da uništimo Makedoniju, Srbiju ili Hrvatsku. Svaka vrsta vaše inicijative i svaka vrsta vaše dobre volje mislim da je malo zakasnela. Iskreno, digao sam ruke od ljudi. Iskreno mi je žao što predsednik naše države kaže da ćemo učiniti sve što je moguće da nađemo nestale ljude. Za mene to da činimo sve što je moguće je da ne učinimo ništa što je moguće ili sve što je moguće da činimo da ne učinimo. Nismo tražili mi članovi porodice da Vlada Kosova, kosovska policija ide da rovari po Srbiji, apsolutno nismo to tražili jer im to nije moguće nego smo tražili da oni leševi, one koske, zahvaljujući međunarodnoj zajednici i dobre volje ljudi, da se nama vrata i da ih pokopamo onako kako zaslužuju. Da vam pravo kažem kako se mogu opravdati vama, kao član porodice, da kažem da su nešto učinile naše institucije, učinile su šta su mogle. U prištinskoj kapeli su uništeni ili se uništavaju 300 posmrtnih ostataka bez nikakvog objašnjenja. Nema Kosovo toliko zemlje da ih zajedno pokopa, pokopaj ih u Suvoj Reci/Suharekë, pokopaj ih gde hoćeš, ja ću tamo otići, imam potrebu i obavezu, tamo ću ih pronaći, moliću se za njih, nije bitno čiji su da li su gospodinovi ili njegove porodice, ili bilo koji da su? Kako izgleda malo smo ublažili zločin Srbije, apsolutno smo joj sakrili 20 leševa, 15 leševa, 10 leševa na gradualan način i ako dođe neka komisija ovde kod nas na Kosovo i pita nas gde su nestali ljudi koji su vraćeni iz

Batajnice, gde da ih vodimo? Da joj kažemo da su ti ljudi otišli da igraju fudbal u Beogradu? Kako može jedna inteligencija, jedan čovek da potpiše i da prihvati leševe na Kosovu bez nikakve otpusnice, bez nikakvog podatka zašto su ubijeni? Kako su to mogli ja ne znam, ja nemam škole, ja sam čovek bez škole. Ja ne želim nikoga osuditi, ja neću nikoga ubiti, ja nisam ubica. U ratu nisam imao oružje niti danas imam oružje. Apsolutno mi to ništa ne koristi, ali nekoga će ubiti istorija, neko će pisati o tim događajima. Da li sam ja ili nisam apsolutno nema značaja. Šta postizemo ovim susretom? Svako od nas neka analizira svoj rad, šta je učinio za nestale ljude, ovde se govori u ime članova porodica. Zahvaljujem se Bogu što me ostavlja normalnim, zahvaljujem se što me ostavlja da preživim u ovoj vrsti ludosti. Apsolutno nije ništa učinjeno, pomešane su DNK, učinjene su greške. Na praznik Bajram nisam mogao da obidem ono dvoje ljudi što sam ih pokopao, da im se poklonim, plašeci se da ih ne vređam jer otkud znam čiji su, ali i da se pronađu [članovi porodice Ramadani] ja više nemam poverenja koje i čije ljude pokopavam, možda su iz Mitrovice/Mitrović, Suve Reke/Suharekë. Kako da znam čiji su? Ko je trebao da se bavi tim stvarima, tim žrtvama? U prvom redu trebalo je time da se bave naše institucije. Ovde se govori da znamo, apsolutno ništa ne znamo. Koliko ja znam dve devojčice moga brata, na srpskom internetu već devet godina nalaze se kao srpske žrtve na Kosovu. Srbija ima jaku državu, ima UDB-u snažnu koja prikuplja slike, imaju podatke, izradili su to za internet, i dalje rade. Pobili su nas, iskreno, pobili su nas našim žrtvama, našim ljudima, mojom unučadi, mojom decom. Ko je kriv? Nataša Kandić?! Da li je kriva recite, ja mogu da kažem da je kriva ali nije i ne mogu reći gospođi da je kriva. Doprinela je za jednu porodicu, za jedno dete. Ako si doprinela ja ću da ti ljubim ruke gospođo. Bilo da je taj Srbin ili Ciganin jer taj je čovek, imao je potrebu, nije poznavao jezike nije ništa znao, bio je ranjen bez porodice? Može to biti i dete moga brata u Grčkoj, Nemačkoj, usvojeno. Uzeti su odavde ispred njihovih majki, a kamoli za vreme rata. Ja ne mogu da nađem nijedna normalna vrata na Kosovu da bi razgovarao o tim problemima. Učinićemo što je moguće i završena je ova konferencija, završen je posao i rešili smo problem, problem članova porodice, nestalih, ranjenih ljudi. Trebalo je da podvrnemo rukave i da svako meri sebe da ne uđe ako nije spreman. Ja nisam smeo da se nagažujem u nekim stvarima jer nisam sebe osećao sposobnim da mogu nečim doprineti. Da li postoji ijedan advokat na Kosovu, da li gospođo ima ijednog advokata na Kosovu da sačini bar jednu tužbu prema nekome za 10 godina? Ko je podneo tužbu protiv zločinaca koje mi znamo u Kosovom Polju/Fushë Kosovë, imenom i prezimenom? Došao je Srbin u opštinu Kosovo Polje/Fushë Kosovë i izašla gospođa, ne želim da im pominjem imena, i izašla gospođa sa svojom decom i kaže „gledajte Dragan“. Kada je to čuo Dragan je pobegao pet kilometara trčeći bez prestanka. Policajac kaže „ne, ja nemam podataka, ne znam ko je taj, otkud ja znam ko je on“. Nemamo nijednog advokata koji radi na humanitaran način, na ljudski način na Kosovu. Žao mi je, ne želim da kritikujem gospodina jer on ima jednu dobru volju samo zato što je došao, možda oseća jednu ljudsku bol i zato je došao. Ne želim nikoga kritikovati, apsolutno nikoga. Ne želim kritikovati niti gospodina, ne želim ga kritikovati ali možda zaslužuje kritiku, možda bi trebalo da mu ja kažem svašta, pravednost i istinu. Mi smo imali jednog patologa, možda ličnim sredstvima, možda je potrošio i zalogaj svog deteta da bi došao u Beograd. Beograd nije blizu i sada šta ja imam kritikovati gospodina ja mu se iskreno zahvaljujem u ime moje porodice, doprineo je za ljude i za njihove kosti. Oni ljudi zaslužuju da se pokopaju u svojoj zemlji. Gospođo Kandić ako uzmemo pet vočki i odnesemo ih u Srbiju da ih sadimo, u Beogradu, one puno koštaju. Prvo koštaju kada se kupuju, možda ne koštaju mnogo ali košta rad, transport i sve te stvari. Verujem da dobro znate šta je Srbija učinila na Kosovu i verujem da ste iz takvih razloga ovde, ne što smo mi dobri ljudi ili što smo voljeni ljudi ili šta ti ja znam, ali žrtve ne govore gospođo Kandić. One su umrle i nisu zaslužili da imaju kosti po Beogradu, kao što ne zaslužuju ljudi Beograda da imaju kosti na Kosovu. Oni imaju porodice, imaju potomke koji imaju potrebe. Na žalost u ratu stradaju

nedužni ljudi, obično nedužni ljudi najviše stradaju. Ja sam malopre pominjao doktor Paju u Beogradu, jedini razlog što bih ja ikada otišao u Beograd jeste doktor Paja kojeg ne poznajem, nikada ga nisam video ali razgovarao sam sa njim. On je položio Hipokratovu zakletvu i držao se te zakletve i pomagao je ljudima u najtežim vremenima, u vreme kada su ubijani ljudi prigučivačem na jastuku, redom su ubijani ljudi u prištinskoj bolnici. Stoga, kao član porodice, možda bih više odužio ali neću da vas zamaram neću da vam dosađujem. Tugu ostavite nama, ona nama pripada, mi se možemo sa njome nositi, vi ne možete da se njome nosite jer niste u našoj koži. Vi ne znate šta znači kada nestanu svi članovi porodice, apsolutno to ne znate. Ne znate šta znači kada ti imaš jedno dete i misliš da mu kupiš jednu čokoladu i odneseš kući, a ne možeš mu to kupiti jer pred očima izlaze ostala deca, ima porodica što ih ima više 15, 13 i 16. Veoma je to teško, jako teško, samo nam je Bog dragi pomagao i Bog dao blagoslov da dobiju svi što zaslužuju uz Božji blagoslov, ako da bog da kaznu dobiju svi oni koji to zaslužuju, a zaslužuju kaznu. Imam puno šta da vam kažem, puno bih vam ispričao, za ono što smo doživeli, kakva smo ubistva doživeli na Kosovu, ali svi znamo i svi bežimo od realnosti. Bogami došlo je vreme da vas priklonimo za zid i nemojte zameriti čika Bajramu jer ako uđemo u njegovu kožu, videćemo da čovek ima pravo da, možda, kritikuje i koga ne treba kritikovati. Ali baš takve treba kritikovati jer smo došli u takav položaj, obećali su nam puno, ljudi moji ne znam šta nam nisu uradili, jednostavno obmanuli, obmanuli nas neka prođu ovi izbori pa hajde i oni drugi. Ja pamtim Olivija iz Crvenog krsta, pa Moriona. Ja pamtim puno ljudi, ja ne mogu da živim u Crvenom krstu, ja imam porodicu imam obaveze, umorili smo se od susreta sa ljudima i čekajući na njih, iskreno smo se umorili. Radili smo i mi članovi porodice, nemojte misliti da nismo radili. Wolfgang Kamerov je bio komandir avijacije NATO-a, to mi je rekao Marek Antoni Novicki. Možda sam vam dosadio i malo odužio ali želim da vam objasnim da smo nastojali da kažemo da smo nešto učinili, uradili. I taj je naredio da se uradi puno šta na Kosovu i pisao sam pismo tom gospodinu i rekao sam mu: „gospodine, zašto si mi bombardovao porodicu 1. maja 1999. godine, kada su srpske snage imale ratnu mašineriju veoma veliku i mogao si da bombarduješ to a ne civile, jer su ljudi imali dušu u rukama, nisu imali hleba, nisu imali kuće, nisu imali ništa, ama baš ništa“. I, gospodin je ovo moje pismo dostavio nemačkoj državi jer on ima državu i oseća sebe nesigurnim, on je mislio da ja vršim pritisak na njega. Ja ne vršim pritisak nad nijednim čovekom u svetu, ne činim to jer pritisak me isterao iz mog doma, ostavio me bez porodice i ni prema životinji ne vršim pritisak. Mesec dana pre toga on je potvrdio odlazak sa Kosova. Bilo mi je žao, ali želeo sam mu pisati još jedno pismo da ga pozovem da ostane na Kosovu. Država Nemačka je, je taj moj zahtev, dostavila u sedište NATO-a u Briselu i oni su mi vratili jedan mazeći odgovor: “došli smo na Kosovo, pomogli smo vam, e sada bavite se vi vašim problemima“... 35 eura do sada, gospodo, koji sedite u vladi, moja je majka dobila kao penziju, kojoj je ubijeno 8 članova porodice. Majka jednog Srbina na Kosovu, koji je ubio 35 Albanaca dobila je penziju od 40 eura. Da li je to pravedno i ljudski? Moja majka nije imala potrebe da dobije nikakvu penziju samo želim da vam kažem da i ovde ubijaju, i ovde nas pogađaju. Ne mogu više da idem po institucijama, ne mogu više da idem u vladu. Članovi porodice koji imaju nestale imaju problema i sa KEK-om, imaju problema sa opstankom. Nije dobro što to pominjem ovde, možda vam time dosađujem ali ljudi imaju potrebu da žive slobodni, imaju potrebu da imaju podršku od nekoga. Ja nemam takvu potrebu jer radim i znam gde živim ali znam da ne mogu od nekoga tražiti i ne mogu krasti, i bavim se porodicom... Neću da odužim, nego želim da vam iskreno kažem da su naše porodice došle u jedan položaju da bežimo od ljudi. Ja bežim od ljudi jer mi se pričinjava kao mrtav, iskreno vam to kažem. Kada vidim ljude kako hodaju pričinjava mi se da su svi mrtvi. Imamo izvanredno velike probleme, izgubljene su nade da nešto možemo učiniti. Pre tri godine imao sam jedan intervju na groblju u Kosovom Polju/Fushë Kosovë i za ljubav prema onoj devojčici otišao sam jer sam se umorio od brojnih intervju a

ne želim ih više, ne želim to više i iz tog mesta sam uputio molbu vladi Srbije, molim srpsku vladu da nam vrati kosti naših ljudi. Zašto to ne uradi ministar? Zašto taj posao ne uradi premijer?! Molimo vas vratite nam leševe jer su to naši, naši su to ljudi, nemamo mi baruta, nemamo ni avijaciju, nemamo mi ništa i ne želimo imati za vas, vratite nam kosti naših ljudi. Pre tri godine Fransoa Stan mi je rekao, kada sam bio sam sa jednim članom porodice na jednom susretu Crvenog krsta, rekao je da ima podataka od Srba da na severnoj strani [Kosova] ima jedna masovna grobnicu dosta velika i da će se raditi na njoj. Prošle su tri godine od tada, tri godine odoše sa prevarama, nema otvaranja te grobnice i celo Kosovo mi se čini grobnicom. Izvinjavam se što sam odužio ali ljudska mi je obaveza da vam pokažem na nezadovoljstvo članova porodice, na nepoštovanje žrtava. Mene neka niko ne poštuje, nemam potrebu da budem na televiziji, nemam potrebu za bilo kojom beneficijom od ove države ali ljudi su mogli da se sahrane na ljudski način kako su sahranjeni u Bosni, ljudi su imali potrebu da imaju tretman, oni koji su ubijeni došli su u plastičnim vrećama kao krompiri. To je primer. Ali ne mogu, neću da odužim ali ne mogu a da ne kažem ove stvari, da li su krivci nevladine organizacije za ove stvari, da li je Nataša Kandić ili je kriv čika Bajram, ko je je kriv? Krivi smo jer nismo uradili dovoljno kao članovi porodica, trebalo je danonoćno da za naše ljude zatvaramo vrata našoj vladi, našem parlamentu, trebalo je da trogranski spomenik omotamo kostima naših ljudi, da ovaj narod, ovu vladu i institucije osvestimo. Oni prosto neće da znaju šta se desilo, a bio je rat i ništa drugo. Iskreno, istorija nam neće oprostiti. Dao bog da blagoslovi one koji rade za svaku žrtvu, bilo gde da je na Kosovu, Srbiju, Crnoj Gori, u Avganistanu bilo gde da je žrtva koja je nevina, da bog da blagoslovi one ljude koji rade i doprinose i sigurno će ih bog nagraditi, a one koji mogu da rade a neće da bog da ih kazni na najbolji mogući način. Izvinjavam se jer sam možda dužio malo ali veoma dobro se osećam jer imao sam pritisak u sebi i nisam mogao ostati slušajući razgovore. Bio sam prinuđen da izađem napolje da smirim sebe. Sada kada vam govorim osećam se bolje. Ne nadam se da će nešto više doprineti Nataša Kandić ali ono što je moguće i ono što sam čuo o njoj, znam da je ona pravi humanista i za ovu gospođu imam posebno poštovanje što su pronašli vremena i pošli na put radi toga da nešto doprinesu za žrtve. Žrtve imaju potrebu za ljude širom sveta i iskreno žalim što sam malo odužio.

Bekim Blakaj: Hvala gospodine Ramadani. U stvari inicijativa za formiranje komisije odnosi se na to da se na neki način pomogne članovima porodica u najmanju ruku moralno ali sigurno na pronalaženju istine. Ja pokušavam da shvatim kakav značaj ima ovo za porodice, znači pronalaženje istih i šta se desilo sa članovima vaših porodica. Malo smo zakasnili sa agendom, ali ima još dva govornika koji su se javili za reč još ranije. To su Lush Krasniqi i Xhafer Veliu. Gospodine Krasniqi imate reč.

Lush Krasniqi: Hvala Bekime. Zovem se Lush Krasniqi. Moja porodica ima žrtve, bivše nestale članove porodice. Ja sam u vašem dosijeu pročitao izreku koja nije ni srpska, niti albanska, bosanska ili hrvatska, to je nepoznato ime za mene, koja govori da svaka vlada preuzima odgovornost za dobra i loša dela svojih prethodnika, svaka nacija za dobra i loša dela iz svoje prošlosti. Za dalju analizu svako može da analizira iz svog ugla. Sa svima koji su prisutni, i koje poštujem, nas oko 90% se poznajemo među sobom, mislim da iz ovih rasprava koje smo vodili, možda se i sam nalazim u košmaru jer još ne znamo cilj, program ove komisije, koja još nije dobila formalan naziv a to se očekuje u nastavku, mi kao porodice, kao članovi porodice koji smo imali posledice dolazimo i odlazimo, živimo sa patnjama, bez emocija ali često se govori da ima emocija. Emocije imaju drugi značaj, emocija može biti i radost, ali mi dolazimo i odlazimo i živimo s patnjama u duši i glavi tražeći da saznamo šta se dogodilo, koja je istina, ko ima tu istinu, gde da nađemo istinu? I ako to pronađemo, kako da ubedimo da nam kažu istinu, i ukoliko dođemo do te istine bilo bi dobro da prihvatimo jednu

gorku istinu ili slatku prevaru koja traje beskonačno. Unutar naše zemlje smo u veoma teškom duševnom stanju ali na žalost i oni koji su na našoj trpezi, u društvu, imaju sličnu sudbinu. A drugi svet se razvija potpuno van nas a vi ste ovde i vi ste druga kategorija ljudi. Mi imamo drugi svet, koji možda nije realan, možda svet drugih je onaj realni svet a ne naš svet. Mučenik uvek traži pomoć, pomoć dolazi od onoga ko je jači a jači u nekom društvu je država i vlast. Već 9 godina se pravi *pazar bez krčmara* što se u narodnom jeziku kaže, i predstavnici na državnim nivoima koji nas trebaju predstavljati i rešavati naše probleme nisu od nas primili nijedno mišljenje iz naše beskonačne patnje. Mi smo to tretirali a i dalje tretiramo da ovi izbori i predstavljanja na državnim nivoima potiču iz politike, znači da su pod političkim uticajem. Mi koji smo ovde prisutni i ako nas nije mnogo, nemamo mnogo razlike u našim stavovima ili možda imamo trenutne razlike koje na vreme iščeznu ili nam govori razum, govorimo jednim jezikom shvatanja i samo onaj koji ima nešto zajedničko s tobom će da te shvati jer ovaj jezik sporazumevanja ne uči se na kursovima nego se to oseća i razume kada želimo da se razumemo. Stanimo kod ove inicijative koja nije nova, višegodišnja je, mi želimo da znamo, da imamo informacije, da imamo istine i svi smo za to da iz svakodnevnice shvatimo da, da bi završili neki posao najpre treba da imamo neke detalje i neke informacije a u današnjem svetu informacija je najjače oružje. Mi kao žrtve ne treba da se plašimo od istine, istine se plaše samo izvršioци zločina i mi sa ovim međusobnim istinama želimo da poremetimo njihov život pun grehova što na žalost još žive unutar slobodne duše i vode luksuzan život. Istina je i svi to znamo da politika i političari ne žele da slušaju naš glas, razlozi su poznati, mi se ovde nismo okupili radi ličnog ili privatnog interesa. Putnici smo ka otkrivanju istine, ali istina ima mnogo neprijatelja i prepreka. Ja sam identifikovao iz Batajnice 05 dva brata i strica a sada me još više muči da saznam istinu ko ih je masakrirao. Znači nisu dovoljni samo njihovi kosti i grobovi, sada me možda više interesuje istina. Mi trebamo uraditi to, njima dugujemo koji u poslednjim minutima nisu mislili na sebe nego su se molili da se mi spasemo od nemilosrdne smrti. Prema tome neka se niko ne plaši istine, onaj ko se istine plaši u sebi ima neku neistinu, prema tome ispred nijednog suda, zlikovca, vlade ne smemo sakriti istinu, jer istina je sama blagoslov Boga. Ja vam se svima zahvaljujem i bez obzira na to da li neko i ko ima neku inicijativu ako je to inicijativa koja ima za cilj istinu, ja mogu jedino da dam moralnu podršku ili neku drugu pomoć. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Hvala Lush. Sada reč dajem gospodinu Xhafer Veliju iz Srbice/Skenderaj.

Xhafer Veliu: Sve vas pozdravljam. Ja sam Xhafer Veliu, predsednik sam udruženja *Pengu i lirise* Skenderaj/Srbica. Ja sam pripadnik porodice bivših nestalih članova. Bio sam svedok Ševerina/Sherevina kod Feronikla u Ćirezu/Qirez i džamije i sam sam iskusio maltretiranje i torture od drugih ali video sam i ubistva drugih, preživio sam ubode noževima, gašenje cigareta na glavi i na kraju i njegovu smrt [sinovljevu]. Ja mislim da sam još u snu. Ja sam duboko preživio smrt, svedok sam da sam pobeo od oko 17.000 metaka, doživljam i za ove članove porodica koji imaju strepnju jer njihovu strepnju imam i sam već šest godina. Čekao sam mog sina koga su mi uzeli iz mog naručja, zajedno sa još 35 maloletnih osoba. Mislio sam da redovna vojska neće ubiti maloletne. Mnogo sam razmišljao o njima i nadao se da su živi. Ispalo je da smo ih pronašli u grobnici Ševerine/Sheverine, gde ih je sama redovna vojska zaklala i streljala. Zato se slažem sa prethodnim govornicima i podržavam doktora Arsima, predsednika Saveta za koordinaciju udruženja porodica nestalih lica Haki Kasumi-ja, Bajrama Ćerkini-ja, Shabana Ramadani-ja kao i sve ostale. Želeo bih da budem što kraći jer nam i vreme to ne dozvoljava. Što se tiče komisije, članovi porodica žrtava traže njihovo pravo. Svaki član porodice žrtve ima ime i prezime počinioca ubistava, mesto gde je izvršeno ubistvo kao i mesto gde je identifikovano [pronađeno] telo. Svaki član porodice, šta god da

donosi ova komisija, želi da sazna istinu. Srbija treba da traži oprost od Albanaca, treba da imenuje sve počinioce zločina koji su izvršeni na Kosovu, treba da nadoknadi štetu zločina proizašlu iz rata. Samo u selu Rezale/Rrezalle ima 43 stradalih u jednoj masovnoj grobnici, gde je pet puta Srbija izvršila zločin nad njima. Ubila ih je, masakrirala, sahranila i zatim ih otkopala i u grobnicu ubacila kosti životinja da bi zatrla trag zločina. Danas se zna ime i prezime počinioca tog zločina. Treći Čačanski korpus, koji je uzeo tela i prebacio ih u nepoznatom pravcu i mi i dan danas ne znamo ništa o njima. Članove porodica zrtava ne zanima kakva će se Komisija formirati. Njih zanima samo istina, da saznaju što pre gde su tela njihovih bližnjih, i da im se vrate ta tela. Toliko sam imao da kažem.

Bekim Blakaj: Hvala vam gospodine Xhafer Veliu. U međuvremenu je reč zatražio Hysni Berisha, predsednik udruženja *Shpresimi* iz Suve Reke/Suharekë. Moram da naglasim da je njegovo udruženje podržalo inicijativu o formiranju ove Komisije još od samoga početka.

Hysni Berisha: Hvala Bekime. Najpre želim da se zahvalim gospođi Vesni koja je dugo putovala iz Zagreba da danas dođe ovde na ovaj skup. Zahvaljujem i Nataši Kandić, zahvaljujem se Valdete Idrizi koja je samopregorno preduzela ovu inicijativu da mi kao članovi porodica, kao roditelji i građani Kosova, za sve zločine i genocid koji je učinjen na Kosovu tokom perioda 1998-99. tražimo ni manje ni više, tražimo da istina izađe na videlo, da se zna kako su ti zločini učinjeni i ko je to učinio. Bez jedne takve inicijative ne verujem da bismo mogli uraditi nešto. Ja govorim u svoje ime i druge isključujem, nisam se mnogo oslonio ni na međunarodne činioce koji su u to vreme postojali, niti na domaće institucije koje su se kasnije formirale, ali uvek u svojim mislima imao sam u obziru da su sa mnom prisutne sve ove nevine žrtve koje su stradale tokom rata i genocida Srbije iz 1999. god. prema našim najmilijim, tako da se nisam dvoumio da kucam od vrata do vrata, nisam se dvoumio da idem od groba do groba i da otvaram grobove samo da prikupljam činjenice i dokaze da bih imao šta da predstavim, da bi imao šta da predstavim i Haškom međunarodnom sudu ali i drugim sudovima. Ja sam postigao, možda je to bila moja sreća, da budem svedok Haškog tribunala tokom procesa Slobodanu Miloševiću. Na početku, kada sam dobio poziv da idem u Haški tribunal imao sam tremu jer ja sam laik, običan građanin treba da se suoči sa zločincem koji je učinio genocid na institucionalan i organizovan način i koliko ću ja imati snagu da dokažem istinu i da se s njim suočavam? Ali polazeći od činjenice da se u određenim momentima uvek sećam one dece, žena, porodice i šire, tako sam dobio snagu i suočio se sa njim. Ja proces protiv Slobodana Miloševića nisam nazvao nikako više nego kao jednu čašu vode iz okeana. Da se svi zločini pokriju samo sa suđenjem Slobodanu Miloševiću u komandnoj liniji, ja nisam bio zadovoljan a ni danas nisam zadovoljan jer za sve zločine koji su učinjeni na Kosovu treba da odgovara mnogo više ljudi. Imao sam priliku da po drugi put budem svedok u Hagu, na procesu protiv Milutinovića i drugih i tu sam dobio ubeđenje da sam ja, zbog svih onih koji nam sada nedostaju, taj koji treba da sve činjenice da bi njih stavili pred organe pravde. Treći slučaj polazi od toga da se Haški tribunal bavi samo onim što naš narod kaže *velikim ribama* po komandnoj liniji a ne sa neposrednim izvršiocima zločina, tako da smo mi na osnovu dokaza koje smo prikupili pokrenuli postupak pred Sudom za ratne zločine u Beogradu za osam neposrednih izvršioca zločina u Suvoj Reci/Suharekë. Zahvaljujem Nataši Kandić što je na ovom procesu mnogo pomogla i mi smo je ovlastili da nas zastupa na tom procesu. Mi smo tamo otišli da kažemo istinu. Postoji i druga moralna strana kakva će biti kazna, želimo da kazna bude meritorna i na osnovu procesa koji se vodi od sudskog veća, jer ne sumnjam u to sudsko veće. Ali ja sam rezervisan, jer svedoci optuženih koji su svedočili u toku ovog procesa... Ja znam, ni lagati nije lako, treba znati i lagati, i svi ti svedoci koji su bili na strani optuženih su na jedan način bili saizvršiocima zločina u Suvoj Reci/Suharekë i svih zločina učinjenih kasnije. Zahvaljujem se

svim svedocima koji se nisu ustručavali iako nisu bili u uskoj vezi sa egzekutiranim porodicama žrtava, ali su zbog istine i da bi javnost shvatila šta se desilo, otišli i svedočili u Beogradu. I treći slučaj koji će veoma brzo početi je slučaj Sretena Đorđevića i koliko ja znam trebao je početi krajem septembra, ali je odložen i u vezi tog slučaja ću biti svedok i biću svedok i za to što je rekla Nataša, za skrivanje tragova zločina. Ali da li je jedini odgovorni za sva ova skrivanja tragova zločina samo Đorđević? Ja sam siguran da nije. Nama ostaje da kao porodice i građani Kosova i ostale nevladine organizacije koje su ovde i koje su nam se i u ovom trenutku pridružile i koje će nam se pridružiti, jer smo jedini mi koji možemo ovaj proces da vodimo napred, jedini smo koji možemo da dokažemo istinu. Ja znam da istina preko pravosudnih organa neće izaći, ali mi se ne trebamo predati. Mi, kao što je i rekla Nataša, smo inicirali proceduru za masakr u selu Trnje/Tërm, protiv visokog oficira, koji je bio odgovoran za zonu Dukagjin, znači bio je odgovoran za region Prizrena/Prizren, Đakovice/Gjakovë, Orahovca/Rahovec i Suve Reke/Suharekë i mi smo pružili dokaze i za njega iako je on sada veoma visoki funkcioner u današnjoj srpskoj vlasti, on je potpredsednik Srpske radikalne stranke, potpredsednik je skupštine Srbije, član je Odbora za odbranu i bezbednost skupštine Srbije. Ipak istina je na našoj strani i mi se nismo ustručavali da prema njima pokrenemo krivične prijave. I to ne samo prema njima, već prema svima ostalima, jer mi smo u našoj opštini imali 17 kolektivnih masakra, počev od 25. marta do 6. juna [1999]. Mi smo na početku puta, jer ne možemo da pokrijemo sve te zločine koji su učinjeni u našoj opštini. Imamo više od 500 ubijenih, i dan-danas se vodi nestalim 140, imamo uništenja, proterivanja i sve ostalo. Ne može da se reši 2 ili 3 krivične prijave i da se kaže „obavili smo naš posao“. Imamo još mnogo toga učiniti. Da bi imali uspeha i postigli naše određene ciljeve mi trebamo na osnovu foruma, udruženja i domaćih, međunarodnih i regionalnih institucija otkriti istinu. Hvala.

Bekim Blakaj: Hvala vam puno. Imamo još 15 minuta za debatu. Podržavam vas da uzmete reč i predstavite vaše ideje u vezi sa ovim procesom i potrebama porodica, ali i ako neko ima pitanje ili komentar, debata je još otvorena. Gospodine Čerkini izvolite.

Bajram Čerkini: Postoji jedno bolno pitanje o potrebama porodica. Danas debatujemo, deo toga mi se uopšte ne dopada, nismo došli ovde da oplakujemo, već smo došli da ispričamo i da damo saglasnost za formiranje komisije. I kako sam ja razumeo biće korisna za žrtve, ali i za nestale. Istaknuto je nešto što smo mnogo puta čuli, moji drugovi sa kojima sam najčešće i sa kojima održavamo sastanke, ali nešto konkretno? Ja želim da kažem da ste me uverili da se treba formirati komisija, iako nije ništa u našim rukama. Neka se formira komisija. Da li da predam dokumente ovoj komisiji ili nekom drugom? Savet 20 asocijacija nema gde da odštampa jedan registar, jedan porodičan savet Mitrovice/Mitrovicë i imam ovde 13 masovnih grobnica u Mitrovici/Mitrovicë koje nisu istražene, imam ime i prezime, datum kada su ih odveli, natovarili na traktor, citiram kada je Nebojša rekao „vozi i ubaci na onaj grob gde si bacio one druge“ pred 15 građana, kome sada da kažem? Vama? Subhije Sylejmani je ostavila jednu ćerku koja ne zna da govori. Međunarodni crveni krst je video da je rođena, tražili smo ali je nismo našli, nikog nije ostavila, masakrirana je pred kućom. Blagoje Jakšić je sklonio sa tog mesta. U kući Emine je bilo zločina i silovanja, bilo je i silovanja žena koje su u šestom i sedmom mesecu [trudnoće], imamo imena i prezimena i rekli smo ko su ta lica, pozvali smo i rekli smo im. Ne mogu da dođem do moje kuće, ni 200 metara nije daleko masovna grobnica, to je Suphija i Salih Zasella. Ne želim da govorim o Beogradu, nemam snage da govorim o Beogradu. Ja govorim o kućnom pragu i kažem pogledajte gde su ljudi, vidite gde se kreću kod džamije, pogledajte gde su kod Mahale Kerveš, vidite tu su u Bošnjачkoj mahali i svakoga dana mi objavljuju rat i ja im ne mogu ništa. Sada je pitanje, šta vi porodice predlažete u vezi ovog problema, šta mi trebamo da

formiramo i šta možemo da uradimo? Da li dajemo saglasnost za formiranje komisije? Dajemo. Ko je inicijator ne interesuje me, uradite šta možete ali vam dajem božiju reč da nećete ništa moći da uradite. I da ne bude da samo pričamo, već da se okrenemo sami sebi i tome šta mi možemo da uradimo? Da li neko želi pritisak? Nama su obećali i UNMIK i KFOR, obećao nam je i predsednik pre 30. avgusta [Dan nestalih], i kao što je rekao moj prijatelj, uradili smo sve što je u našoj moći i ništa. Ja znam da je Hysni Beriša veoma često na našim sastancima, da su svi dosijei u Beogradu, za svakoga, i ne možemo ni našu dokumentaciju da dobijemo. Nemoguće je da se uzme 23 lica u Mitrovici/Mitrovicë, sa imenom i prezimenom i to sa kvalifikacijama, 18 njih je sa fakultetom, i da se ne zna gde su. Komandant koji ih je uzeo ne zna gde su? To je nemoguće. Kako da pronađemo istinu? Sa kim u komisiji trebamo da ih tražimo ako želimo istinu? Od koga? Nema ko da promeni, koja je odluka na početku tako je i na kraju. Bez velike snage ne možemo ništa velikim ribama. Srbija zna da od čoveka stvori majmuna i da ga dugo drži i da ceo svet ne zna gde je. Meni su sina od 13 godina, onog drugog od 5, ćerku 6 nedelja, drugu 8 nedelja i treću 8 godina... Ja verujem sto posto, da ili su ih asimilirali, jer ne verujem da su mogli da ubiju nožem tu decu koju su uzeli u Mahali Kerveš. Da li je tačno, da li imamo imena? Da. Još su i dva Albanca pomagali Čedi, Čedi Božoviću, i njihova imena su tu. Uzimam za primer i knjigu u Kačaniku/Kaçanik u kojoj su imena, hodža je rekao da je taj Albanac kriv, on im je pomogao, taj Albanac ih je uzeo, potpuno se slažem, istinu imamo na papiru, nikada ne beži od istine, ne treba se plašiti istine, rekao je Lush Krasniqi, onaj koji se plaši istine je zločinac i to je istina. Onaj koji se plaši istine ne vredi, i ako dobijem 20 godina zatvora govoriću istinu, ali to ću dokazati dokumentacijom i ljudima koji svakog dana dolaze, rekao sam tako i tako, i boga ti ima li odgovora? Radio sam dva sata s njima, 90% su porodice. Mi nismo ni dovoljno informisani. Nama su u Međunarodnom Crvenom krstu rekli... Međunarodni Crveni krst kada vrši dijalog, ne meša politiku. Učestvovao sam kada je Veljko Odalović pomenuo i rekao „ja sam bio, toliko vojnika, ne sećam se broja, da počistim teren nakon rata, naišao sam na uginule stoke ali i na mrtve ljude“. Gde su ljude ostavili? Nije rekao. Bilo nas je 25 Albanaca, 13 Srba kada mu je postavljeno to pitanje. On je rekao „niste me shvatili, jer nisam rekao tako, našao sam uginule stoke“. Ali si rekao i ljude. Hajde, možda sam ja poludeo, ja sam član porodice, nisam normalan, a ovi doktori-profesori? Bili su ljudi! Crveni krst je rekao šta su mislili, da se mešam u politiku. Povučem se, jer su mi rekli i imao sam priliku da razgovaram sa njima, ali na Kosovu i voda je politika. U toj minuti kada nam se umeša politika, zamolio bih humanitarne organizacije, komisije bilo koje da su, da u tom trenutku kada radite po politici i prevari, nas upropaštavate i dalje. Rekao sam ti u kancelariji, a reći ću ti i ovde, molio bih te da se maneš politika tih ljudi koji su počinili zločine. Mani se jer si mlad i možda ćeš se pomoliti, jer ja možda neću naći ni sina, ni ćerku, ni njih i to ćeš mi reći jer će me još više zaboljeti. I svakog dana nam objavljuju rat i kažu nam svakog dana da ćemo izgubiti i postoji bojaznost da, posebno u Mitrovici/Mitrovicë, ponovo će biti nestalih. Izvinjavam se jer možda nešto malo, jednu dokumentaciju koju sam hteo da vam pokažem... Imena kriminalaca u Mitrovici/Mitrovicë su poznata, verujte da su ta imena dali Jusuf Muhezini. Tužilac dve godine posle rata nije smeo da ih uzme, rekao je „odnesite kod međunarodnih“. Kada su ih odneli kod međunarodnih, da ih mi nismo uzeli i fotokopirali to bi se izgubilo. Ali hteo je bog i fotokopirali smo ih i imamo ih u udruženju, imamo istine, imamo svedoke. Ko je taj koji može da reši problem, izvolite imamo dokumentaciju da bi se problem razrešio, ali za ovakve vrste razgovora, da se razgovara ovako, samo da se nešto kaže, nemamo potrebe, niti ćemo formirati komisiju. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Hvala vam gospodine Çerkini. Hvala vam i na savetima, međutim apsolutno se ne odnosi na politiku pitanje ove inicijative. Ali u svakom slučaju, vi ste me primili u vašoj kancelariji i nadam se da ćemo imati češće takvih susreta i da se o svemu konsultujemo.

Inicijativa za organizovanje ovih konsultacija je bila da sarađujemo na drugom nivou i da imamo što prisniju međusobnu saradnju. Sada ću reč dati gospođi Nataša Kandić.

Nataša Kandić: Ja se pitam da li se mi dobro razumemo? Mi govorimo o koaliciji. Koaliciji, mreži velikog broja organizacija, udruženja, čak i pojedinaca koji smatraju da suđenja za ratne zločine nisu dovoljna da se utvrde činjenice već da je potreban još neki mehanizam, kao što su ih mnoga društva osnovala. Na primjer Istočni Timor, Sijera Leone, Južna Afrika. Znači potrebna nam je i komisija za utvrđivanje činjenica koja će imati istražne funkcije, koja će imati mandat i moć da poziva i najviše predstavnike vlasti da daju svoju izjavu. Po toj inicijativi Koalicija bi bila ta koja od vlada traži da formiraju komisiju. Mi bismo, kao udruženja, organizacije za ljudska prava, organizacije mladih itd. činili tu koaliciju, podržavali ove konsultacije, objašnjavali i pozivali ljude iz drugih država, kao što ćemo sada za ovaj Forum pozvati članove komisija iz Argentine i Maroka da oni kažu kako su oni to radili, da čujemo od onih koji su već sve to prošli. Ali mi nemamo tu moć da osnujemo komisiju, niti je to dobro. Mi ćemo tražiti da se napravi neko specijalno telo koje će vršiti izbor članova te komisije, tražićemo da udruženja žrtava imaju svoje predstavnike, ali naravno tu moraju da dođu i stručnjaci koji umeju da vode istražne radnje i istragu. Ono što ćemo na Forumu raspravljati, prvo ćemo predstaviti tu koaliciju. Koalicija, to su organizacije, to smo mi i vi, to je onaj ko misli da nam je potrebno i važno, ko misli na tu budućnost, ko smatra da budućim generacijama treba ostaviti neko nasleđe koje ima zločin ali ima i činjenice o tom zločinu. Što se tiče dokumentacije u ovom trenutku, pazite dokumentaciju imaju udruženja žrtava, organizacije za ljudska prava koje se bave dokumentovanjem, imaju tužilaštva, ima je čak i KFOR. KFOR je ta međunarodna policija i mnogi forenzički timovi su ovde 1999. godine radili i brojna ta dokumentacija je čak i odneta sa Kosova. Ali još uvek ima jako puno dokumentacije i sve to jednog dana treba da bude predato toj nacionalnoj kancelariji koja će se ovde baviti uzimanjem izjava i određenim istragama. Znači daćemo i mi koji imamo ogromnu dokumentaciju, postoje i druge organizacije i udruženja koja imaju podatke. Udruženje iz Suve Reke/Suharekë ima vrlo značajne podatke. Ko ima više podataka o tome šta se dogodilo u Ćirez/Ćirez i kako je odvedeno 35 maloletnika od Xhafera Velija? Dakle što se tiče te dokumentacije, sačekajmo da za jedno dve godine počne da funkcioniše komisija a dotle gradimo tu koaliciju i vršimo taj pritisak da mi... Kako Lush kaže, nisu nam dovoljne samo kosti nego hoćemo i činjenice. Hoćemo istinu, pravdu, hoćemo i reparacije za porodice žrtava i za žrtve. Svuda u svetu su najaktivnije kada su u pitanju činjenice organizacije za ljudska prava i udruženja žrtava. Postoji još jedan način koji se meni jako dopada, čini mi se jako važnim. I mi smo u Fondu za humanitarno pravo čini mi se uzeli deo tog iskustva. Argentina je jedna neobična zemlja, daleka od nas, ali je upravo zbog represije vojne hunte imala na hiljade nestalih, preko 800 nestale dece, čiji su i roditelji nestali, pa su onda njihove bake osnovale udruženje da pokušaju da dođu do podataka o sudbini te dece. Pa se pokazalo nešto užasno. Tu decu su od majki prilikom porođaja uzimali oni koji su ubijali njihove majke i onda su ih držali u svojim porodicama, menjali imena i ta deca danas ne znaju odakle potiču. Za sudbinu 200 dece njihove bake su tokom ovih godina uspele da prikupe podatke i preko suda zatraže vraćanje te dece. U Argentini su najviše bile angažovane organizacije za ljudska prava. One su lobirale za formiranje komisije ali su dok su trajale te konsultacije, dok ta komisija nije osnovana, stalno podnosile krivične prijave protiv oficira vojne hunte i policajaca koji su bili umešani u sve te zločine. I otuda je tamo stvoren jedan veliki pokret ljudskih prava koji je podneo na hiljade tih krivičnih prijava i to je imalo velikog uticaja zato što je skupljena neverovatno dragocena dokumentacija pre nego što je formirana komisija. Naravno, taj predsednik, prvi demokratski predsednik Alfonsin je posle nekoliko godina a pre isteka mandata smenjen, neki generali su bili pomilovani ali danas ponovo u Argentini je oživeo taj pokret ljudskih prava i danas se u Argentini ponovo

sudi i ponovo rade razne organizacije na pripremi da ta komisija konačno iznese sve te podatke i činjenice o odgovornosti onih koji su činili zločine a i da donese jedan program reparacija za porodice žrtava. I u tom smislu ja predlažem, čini mi se da bismo mogli, i za 35 dece, ja bih rekla dece, koji su odvedeni iz džamije u Ćirezu/Qirez i za neke druge slučajeve... Mi smo sada napravili, nije još uvek gotov, nacrt te krivične prijave za ubijanja u zatvoru u Dubravi/Dubravë. Napravili smo i predali krivičnu prijavu za ubijanje romske dece i žena u jednom malom selu u Zvorniku i to je dobar način pritiska. To nije baš lako, znate, prikupiti sve podatke i imati dokaze, ali je stvarno vredno i time pokazujemo da hoćemo, da moramo, i da je to naša obaveza da uradimo sve što možemo da bi se do činjenične istine došlo. Tako da, evo ovo sam gospodinu Ćerkiniju htela da kažem. Malo me rastužio, nekako je to rekao pomirljivo kao da ne očekuje ništa ali ako tako drugi misle on se tome priklanja. Imate vi još vremena. Još svi očekuju od vas da budete angažovani, da možete da nešto uradite i da očekujete da ipak do pravde dođe. Ali ako svi ćutimo i čekamo da ta pravda dođe do nje neće doći tako zato što ima mnogo više onih koji ne žele da dođe do pravde, ne žele je. E zato mi treba da budemo organizovani, jači i da kažemo „hoćemo da se kazne svi; znamo da neće svi biti kažnjeni, hoćemo komisiju koja će sve to da utvrdi, da iznese i zauvek da bude to što će biti zapisano u istoriji, da niko neće moći da falsifikuje“. To je ono što mi možemo i na osnovu čega ćemo obezbediti da se to zbilja i dogodi.

Bekim Blakaj: Hvala Nataša. Da, čini mi se da smo na jedan prirodan način ušli u zadnju sesiju konsultacija, tj. na završne reči, tako da bih ja upitao gospođu Vesnu Teršelić da li ima nešto da doda?

Vesna Teršelić: Prije svega, hvala na svim riječima, na zabrinutosti, na prijedlozima. Jer ovo što radimo ima milion koraka i forum na koji se pripremamo u Prištini/Prishtinë nadam se da će biti dodatni poticaj i istražiteljima i tužiteljima. Jako je teško uvek iznova govorit kakav je bio zločin koji se dogodio, govorit i imena žrtava i onih koji su bili na licu mesta, koji su počinili zločine, koji su ukrcavali, koji su pucali, koji su nekoga zakopali. Ali je to jedini način, jedini način je da kažemo iznova i u javnosti, pred medijima, i da kažemo istražiteljima i tužiteljima i komisijama i da se naprosto suočimo sa tim da su ponekad tromi. I kad prođe tako puno godina, a ovde je prošlo od nekih zločina i 9 i 10 godina, u Hrvatskoj je od nekih zločina prošlo već 17 godina a još uvek su u predistražnoj fazi, još uvek policija nije završila svoj posao, a kamoli da to dođe do tužitelja. I baš zbog toga ja vjerujem da je ova inicijativa i ova koalicija koja će se formirat za regionalnu komisiju jedan konstruktivan korak. Mi ne možemo znati kako će reagirati vlasti ali možemo stalno iznova tražiti da se istraže zločini, da se podignu optužnice a isto tako uložiti energiju u to da se formira Regionalna komisija u kojoj će žrtve imati priliku da kažu što se dogodilo i da traže da istražna tijela više naprave i da sudovi budu uopće u prilici da procesuiraju i osude više počinitelja. Tako da se stvarno nadam da se na ovom forumu što više nas ponovo vidi i da skupa stavimo javno svoj glas i da bi se sudilo većem broju osumnjičenih a i da bi se pokrenula Regionalna komisija kako bi više žrtava imalo priliku da kaže što se dogodilo. Što god se učini neće ni izdaleka biti dovoljno, neće ni izdaleka pokriti sve zločine koji su počinjeni, to je na žalost tako, i s tim je teško živeti, ali mislim da kad skupa radimo onda će nas čuti više ljudi. I da je bitno ne samo da se na Kosovu čuje o zločinima počinjenim na Kosovu nego da se o tim zločinima čuje u Hrvatskoj, i da se o njima čuje i izvan prostora ovih naših post-jugoslavenskih zemalja. I kao što je rekla Nataša, da se zabilježi i da to ostane za one generacije koje uopće još nisu rođene. Ja vjerujem da je to najbolji način, da je utvrđivanje činjenica i kazivanje istine najbolji način da se spriječe neka moguća buduća krvoprolića. I zbog toga ovo i radimo i nastojmo jedni druge podržat da to nastavimo radit. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Budući da nismo zvanično zaključili debatu, u redu, a zatim će nam se obratiti gospođica Valdete Idrizi. Izvolite gospodine Haki.

Haki Kasumi: Ja već drugi put imam reč i na neki način, da tako kažem, u obliku zaključaka ove konsultacije, za koju i pored naših kolebanja, neko više a neko manje, ja smatram da smo učinili korake napred i uspeli da razjasnimo pitanje. Imao bih jedan komentar, odnosno jedan zahtev da eventualna komisija koja će se formirati, preuzme na sebe i da ima u svom programu rada da radi na osnivanju jednog specijalnog suda na Kosovu i da aktivisti iz Srbije ulažu napore da šire istinu o Kosovu i da čine napore da shvate i priznaju novu realnost, jer se postojećim sudom ili procesima koji se odvijaju u Srbiji, budite sigurni da ni jedan milimetar ovo pitanje neće ići napred. Albanac jednom zauvek svestan, brisao je iz svesti uverenje u srpsku pravdu, ona za žive punoletne Albance na Kosovu ne postoji. Stoga po mom i mišljenju apsolutne većine Albanaca, uticaj suđenja za počinjene zločine na Kosovu, a koja se organizuju i vode u Srbiji, to je farsa i za nas neprihvatljivo. U ime velike većine Albanaca i porodica, ali i aktivista i udruženja, molim Natašu Kandić i ostale aktiviste da obuhvate u program komisije svakako osnivanje specijalnog suda, koji bi vodio suđenja u najmanju ruku pravednija. Ne kažem, apsolutne pravde nema, ali bili bi ti sudovi prihvatljiviji i u interesu pospešivanja procesa za rasvetljavanje i argumentovanje činjenica o počinjenim zločinima na Kosovu. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Hvala vam gospodine Kasumi. Zapravo, mi treba da imamo u vidu da formiranje jedne takve komisije traži i puno duže vreme. Neko je danas rekao da smo tek na početku ovog procesa, znači, ovo je jedna inicijativa za senzibilizaciju civilnog društva, javno mnjenje i tako dalje, da se vrši pritisak na vlade zemalja regiona za formiranjem jedne takve komisije. O mandatu komisije ja verujem da je veoma rano sada govoriti, ali, u svakom slučaju, hvala vam na vašem predlogu. Sad ću dati reč gospođici Valdete Idrizi, koorganizatorki konsultacija. Izvolite Valdete.

Valdete Idrizi: Veoma mi je drago za mnoge stvari koje su rečene. Danas se veoma dobro osećam, rekao je veoma dobro i gospodin Kasumi, mislim da smo učinili još jedan korak napred i ono što sam zaista htela da uradimo do kraja dana, zaista to je bilo da podelimo sve te dileme, sve te brige, sve što imamo. Mislim da svi zajedno, svaka ruka koja nam se pruža za saradnju, treba je prihvatiti, treba poštovati, jer samo na taj način se vrši bolja koordinacija. Dakle ako budemo bolje saradivali, ako se bolje informišemo, samo na taj način možemo popuniti te praznine koje su ostale čitavih ovih godina. Mislim da nikada nije kasno da se radi na najbolji mogući način, i nadam se i verujem i ja sam veoma optimista da će i četvrti Forum krajem oktobra, a verujem da ćete svi biti učesnici istog, biti istovremeno konstruktivan kao što je bila i ova konsultacija. A mi, razume se treba da obavimo i još nekoliko konsultacija sa nekim organizacijama za ljudska prava, koje su izrazile interesovanje da se pridruže. I još nešto što je malo ranije spomenuto, milion potpisa, sakupljanje milion potpisa za ovu inicijativu. Ja mislim da to nije veliki problem, bilo je raznih mišljenja da se to sakuplja u obliku kampanje, u obliku drugih mreža, koje već postoje, međutim zajednički imenitelj je saradnja, tako da vam se još jednom zahvaljujem. Želim vam ugodan i lep ručak i vidimo se na Forumu. Hvala vam.

Bekim Blakaj: Meni ne preostaje ništa drugo da kažem. Ponoviću po treći put, ja verujem da su ove konsultacije bile veoma uspešne i nadam se, mislim da je ovo bio samo jedan početak saradnje naših organizacija i udruženja. Želim da vam se još jednom zahvalim svima koji ste došli u ovom broju. Jedna kratka informacija, oni koji su doputovali izvan Prištine/Prishtinë,

molim da se jave kod moje koleginice Diane, za refundiranje troškova prevoza i pozivam vas da zajedno ručamo, odmah sada, u restoranu. Još jednom, hvala vam.

Koalicija za REKOM